

HAKAMLAR

KITOB

Kirish

Hakamlar kitobi bizni Isroil xalqining Xudodan yuz o'g'irgan va butlarga sig'ingan davri bilan tanishtiradi. Mazkur kitobda Yoshuaning o'limidan so'ng monarxiya tuzumiga asoslangan davlat yuzaga kelguncha ro'y bergan turli voqealar bayon qilinadi. Kitobda biz turli hikoyalarni o'qib, ularning mag'zini chaqqanimizda, Xudo Isroil xalqining yagona Hukmdori ekanini yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Isroil xalqi Kan'on yurtini zabt etganda, u yerda yashayotgan xalqlarni haydab yubormaydi, shu tariqa Xudoga itoatsizlik qiladi. Ular Xudodan yuz o'girib, o'sha butparast xalqlarning soxta xudolariga ko'ngil bog'laydilar. Oqibatda, Xudo Isroil xalqini butparastligi uchun jazolab, jazo sifatida ularni yon-atrofdagi yashovchi Kan'on xalqlariga tobe qilib qo'yadi. Jabr-zulm ostida qolgan Isroil xalqi Xudoga iltijo qilib, Undan yordam so'raydi. Shunda Xudo O'z xalqini ozod qilish uchun ularga birin-ketin yo'l boshchilarni yuboradi. Bu yo'l boshchilar hakamlar deb ataladi. Hakamlar boshchiligida Isroil xalqi g'animlari ustidan g'alaba qozonadi. So'ng ular uchun farovonlik davri boshlanadi. Isroil xalqi hakamlarning hayotligi davrlarida Xudoga sodiq bo'ladi. Lekin har bir hakamning vafotidan keyin, ular yana Xudodan yuz o'girishadi. Bunday hodisalar qayta-qayta takrorlanaveradi.

Odatda hakamlar bir nechta qabilaga yo'l boshchilik qilishardi, lekin ayrimlari butun xalqni boshqarishardi. O'sha paytda Isroil xalqi tarqoq qabilalardan iborat bo'lib, hali yaxlit bir xalq deb hisoblanmasdi. Ularning shohi bo'lmagani uchun, o'sha davrda "har bir odam bilganini qilar edi" (21:25 ga qarang). Lekin odamlar yagona Xudoga sajda qilishni o'rganishlari lozim edi, shuning uchun ular har safar begona xudolarga sig'inishni boshlaganlarida, Xudo ularni jazolardi.

1-BOB

Yahudo va Shimo'n qabilalari Odonivazaxni qo'lga oladilar

¹ Yoshuaning o'limidan* so'ng, Isroil xalqi Egamizdan: "Kan'on xalqiga qarshi jang qilish uchun oramizdan kim birinchi bo'lib chiqsin?" deb so'radi. ² "Yahudo qabilasi chiqsin, — dedi Egamiz. — Men bu yurtni ularning qo'lga beryapman." ³ Shunda Yahudo qabilasi qardoshi bo'lgan Shimo'n qabilasiga shunday dedi: "Kelinglar, birgalikda bizga ulush bo'lib tushgan yerga boraylik. O'sha yerda birgalashib Kan'on xalqiga qarshi jang qilaylik. Keyin biz ham sizlarga tushgan ulushga ergashib boramiz." Shunday qilib, Shimo'n qabilasi ular bilan birga bordi. ⁴ Yahudo qabilasi jangga chiqdi. Kan'on va Pariz xalqlarini Egamiz ularning qo'lga bergani uchun, ular Bazax shahrida o'n mingta dushmani qirib tashlashdi. ⁵ O'sha yerda shoh Odonivazaxga duch kelishdi, unga hujum qilib, Kan'on va Pariz xalqlarini mag'lub etishdi. ⁶ Odonivazax qochdi, ammo ular uning ketidan quvib, qo'lga olishdi va oyoq-qo'llarining bosh barmoqlarini chopib tashlashdi. ⁷ Shunda Odonivazax dedi: "Oyoq-qo'llarining bosh barmoqlari chopib tashlangan yetmishta shoh dasturxonimdan tushgan ushoqlarni terib yurishar edi*. Men o'sha

shohlarning boshiga solgan ne–ne kunlarni Xudo qaytarib o‘z boshimga soldi.” Isroil odamlari Odonivazaxni Quddusga olib borishdi, u o‘sha yerda jon berdi.

Yahudo qabilasi Quddus bilan Xevronni qo‘lga kiritadi

⁸ Keyin Yahudo qabilasi Quddusga hujum qilib, shaharni qo‘lga kiritdi*. Ular u yerdagilarni qilichdan o‘tkazib, shaharga o‘t qo‘yishdi. ⁹ So‘ng esa qirlarda, g‘arbdagi qir etaklarida va Nagav cho‘lida yashovchi Kan‘on xalqiga qarshi jang qilish uchun janubga qarab yurishdi. ¹⁰ Yahudo qabilasi Xevron shahrida* istiqomat qilgan Kan‘on xalqiga hujum qilib, Sheshay, Oximan va Talmay qo‘shinlarini yakson qildi. Xevronning eski nomi Xirat–Arba edi.

O‘tniyol Davir shahrini qo‘lga kiritadi

¹¹ U yerdan Yahudo odamlari Davir shahriga hujum qilish uchun yo‘lga tushishdi. Davirning eski nomi Xirat–Safar edi. ¹² Shunda Xolib*: “Xirat–Safarga hujum qilib, qo‘lga kiritgan kishiga qizim Axsani beraman”, — dedi. ¹³ O‘tniyol shaharni qo‘lga kiritdi, Xolib esa unga qizi Axsani uzatdi. O‘tniyol — Xolibning jiyani, aniqrog‘i, Xanaz ismli kenja ukasining o‘g‘li edi. ¹⁴ To‘ydan keyin qiz O‘tniyolga: “Keling, otamdan* bir dala so‘rab olaylik”, deb turib oldi. Xolib eshakdan tushayotgan qiziga: “Ha, qizim, biron–bir istaging bormi?” — deb so‘radi. ¹⁵ “Menga bir sovg‘a qilsangiz, — dedi Axxa. — Siz menga Nagav cho‘lidagi yerni berdingiz, endi suv buloqlarini ham hadya eting.” Shunday qilib, Xolib unga tepadagi va pastdagi buloqlarni berdi.

Yahudo va Benyamin qabilalarining g‘alabalari

¹⁶ Yahudo xalqi palma shahri Yerixoni* tark etdi. Musoning qaynatasi avlodidan bo‘lgan Xayin xalqi Yahudo xalqiga ergashib, Yahudo cho‘liga yo‘l oldi. Ular Arod shahridan janub tomonda joylashib, u yerda mahalliy xalq orasida o‘rnashib oldilar. ¹⁷ Yahudo va Shimo‘n qabilalari birgalikda Zafat shahrida yashaydigan Kan‘on xalqiga hujum qilib, shaharni yer bilan yakson qilishdi. Shuning uchun bu shahar Xo‘rmax* deb atalgan. ¹⁸ Yahudo qabilasi G‘azo, Ashqalon, Exron shaharlarini* va ularning atrofidagi yerlarni qo‘lga kiritdi. ¹⁹ Egamizning O‘zi Yahudo qabilasi bilan bo‘lgani uchun, ular qirlarni egallab oldilar. Ammo tekislikda yashaydigan xalqlarni o‘z yeridan quva olmadilar, chunki o‘sha xalqlarning temir jang aravalari* bor edi. ²⁰ Muso aytganidek*, Xevron shahri Xolibga berildi. Xolib u yerdan Onoq avlodidan kelib chiqqan uchta urug‘ni* quvib chiqardi. ²¹ Benyamin qabilasi esa Quddusda istiqomat qilgan Yobus xalqini haydab chiqarmadi. Shu sababdan Yobus xalqi bugunga qadar* Quddusda, Benyamin avlodlari orasida yashab kelmoqda.

Efrayim va Manashe qabilalari Baytilni bosib olishadi

²² Yusufning ikkala o‘g‘li — Efrayim va Manashedan bino bo‘lgan qabilalar ham Baytil shahriga* hujum qilmoqchi bo‘lib, yo‘lga chiqdilar. Egamiz ular bilan edi. ²³ Baytil haqida ko‘proq ma‘lumot yig‘ish uchun ular o‘z ayg‘oqchilarini shahar tomon yubordilar. Baytil shahrining eski nomi Luz edi. ²⁴ Ayg‘oqchilar shahardan chiqib kelayotgan bir odamni ko‘rib, unga: “Bizga shaharga olib kiradigan yashirin kirish joyini* ko‘rsat! Buning evaziga joningni saqlab qolamiz!” — dedilar. ²⁵ O‘sha odam ularga yo‘l ko‘rsatdi. Efrayim va Manashe lashkarlari shahar aholisini bitta qo‘ymay qilichdan o‘tkazishdi. Yo‘l ko‘rsatgan odamni esa butun oilasi bilan birga qo‘yib yuborishdi. ²⁶ O‘sha odam Xet xalqining yurtiga* borib bir shahar qurdi, uning nomini

esa Luz deb qo'ydi. O'sha shahar bugunga qadar shu nom bilan ataladi.

Isroil xalqi quvib chiqarmagan o'zga xalqlar

²⁷ Manashe qabilasi Bayt-Shan, Tanax, Do'r, Yiblayom, Magido' shaharlari va ularning qishloqlarida yashagan Kan'on xalqini haydab chiqarmadi, ular o'sha yerlarda yashayverdilar. ²⁸ Vaqti kelib, Isroil xalqi kuchini yig'ib oldi, shunda Kan'on xalqini o'ziga bo'ysundirib, qarol bo'lib xizmat qilishga majbur qildi. Ammo shunda ham o'z yeridan haydab chiqarmadi.

²⁹ Efrayim qabilasi ham Gezer shahridagi Kan'on xalqini quvib chiqarmadi. Kan'on xalqi Gezerda ularning orasida yashayverdi.

³⁰ Zabulun qabilasi ham Xitro'n va Nahalil shaharlarida istiqomat qilgan Kan'on xalqini haydab chiqarmadi. Kan'on xalqi Zabulun qabilasi bilan birga yashab, ularga qarol bo'lib xizmat qilishga majbur bo'ldi.

³¹ Osher qabilasi ham Akko', Sidon, Axlob, Axsib, Xelba, Ofiq va Rexob shaharlarida yashaydigan Kan'on xalqini yeridan haydab chiqarmadi. ³² Ular o'sha yurt aholisini haydab chiqarmaganlari uchun Kan'on xalqi bilan birga yashadilar.

³³ Naftali qabilasi ham Bayt-Shamash va Bayt-Onot shaharlarining aholisini haydab chiqarmay, yerli xalq — Kan'on xalqi orasida yashab qoldi. Lekin ular o'sha shaharlar aholisini o'ziga bo'ysundirib, qarol bo'lib xizmat qilishga majbur qildilar.

³⁴ Biroq Amor xalqlari* Dan qabilasini siqib, qirlarga chiqib ketishga majbur qildilar, vodiya tushishlariga yo'l qo'ymadilar. ³⁵ Amor xalqlari Xar-Xares, Oyjavlon va Shalbim shaharlarida yashayverdilar. Lekin Efrayim va Manashe qabilalari ularga o'z hukmini o'tkazib, qarol bo'lib xizmat qilishga majbur qildilar. ³⁶ Amor xalqlari yashagan hududning chegarasi Chayonlar dovonidan* Selagacha cho'zilgan va u yerdan shimolga qarab ketgan edi.

2-BOB

Egamizning farishtasi Boximda

¹ Egamizning farishtasi Gilgaldan* Boximga kelib shunday dedi:

— Men sizlarni Misrdan olib chiqdim. Ont ichib, ota-bobolaringizga beraman degan yurtga sizlarni olib kirdim. Men: “Sizlar bilan tuzgan ahdimni hech qachon buzmayman”, degan edim. ² Sizlarga: “Bu yurt xalqlari bilan ahdlashmanglar, ularning qurbongohlarini vayron qilinglar”, deb aytmaganmidim?! Lekin sizlar amrimga itoat qilmay, teskarisini qildingizlar. ³ Bunday qilganingiz uchun yurtingizda yashab yurgan bu xalqlarni Men endi haydab chiqarmayman. Ular sizlarga dushman bo'lib*, ularning xudolari sizlarga tuzoq bo'ladi.

⁴ Egamizning farishtasi bu so'zlarni aytgach, butun Isroil xalqi faryod ko'tardi.

⁵ Shunday qilib, ular o'sha yerni Boxim* deb atadilar va Egamizga qurbonliklar keltirdilar.

Yoshua vafot etadi

⁶ Yoshua Isroil xalqini tarqatib yuborgandan so'ng, har bir odam o'ziga tushgan yerni mulk qilib olish uchun yo'lga tushgandi. ⁷ Yoshua davrida xalq Egamizga xizmat qilar edi. Ular Yoshuaning o'limidan so'ng, Egamiz Isroil uchun qilgan buyuk ishlarini ko'rgan oqsoqollar davrida ham Egamizga itoat qilishar edi. ⁸ Egamizning quli Nun o'g'li Yoshua

110 yoshida olamdan o'tdi. ⁹ Uni Gash tog'ining shimolida joylashgan Efrayim qirlaridagi Timnat-Seraxda*, o'zi ulush qilib olgan yerda dafn qilishdi. ¹⁰ Butun kekxa avlod ham olamdan o'tdi. Isroil xalqining yosh avlodi esa Egamizni tan olmadi, Uning Isroil xalqi uchun qilgan buyuk ishlarini bilmadi.

Isroil xalqi Egamizga sajda qilmay qo'yadi

¹¹ Isroil xalqi Egamizning oldida qabihliklar qildi, ular Baal degan xudoning tasvirlariga sig'ina boshlashdi. ¹² Egamiz ularni Misrdan olib chiqqan bo'lsa-da, ular ota-bobolarining Xudosidan yuz o'girishdi. Boshqa xudolarga — yon-atrofdagi yashovchi xalqlarning xudolariga ergashishdi. Ularga sajda qilib, Egamizning qahrini keltirishdi. ¹³ Isroil xalqi Egamizdan yuz o'girib, Baalga va Ashtaretning tasvirlariga sajda qilayotgan edi. ¹⁴ Bundan g'azablangan Egamiz ularni bosqinchilar qo'liga berib, talon-taroj qildirdi va yon-atrofdagi g'animlarga taslim qildi. Bundan buyon Isroil xalqi dushmanlariga qarshilik ko'rsata olmas edi. ¹⁵ Isroil xalqi qayerda jang qilmasin, Egamiz ogohlantirganidek, ularning boshlariga falokat keltirish uchun har safar ularga qarshi O'zi chiqar edi. Isroil xalqi og'ir ahvolda qolgan edi.

¹⁶ Egamiz ularni bosqinchilar qo'lidan ozod qilish uchun hakamlarni* yubordi. ¹⁷ Lekin ular hatto hakamlariga quloq solmadilar. Egamizga bevafoqlik qilib, boshqa xudolarga sajda qilaverdilar. Ular Egamizning amrlariga itoat qilgan ota-bobolariga o'xshamay, tez orada ajdodlari yurgan haq yo'ldan ozdilar. ¹⁸ Egamiz ularga hakam yuborar ekan, har bir hakam bilan O'zi bo'lar edi, o'sha hakam davrida xalqini dushmanlardan xalos qilardi. Chunki zolim va zo'ravonlarning dastidan noligan xalqqa Egamizning rahmi kelar edi. ¹⁹ Ammo hakam olamdan ko'z yungach, ular yana eski qilmishlariga qaytishar edi. Ota-bobolaridan ham battar gunohlar qilib, boshqa xudolarga sajda qilishar, ularga sig'inishar edi. Bu odatlarining birontasini ham qoldirmay, qilmishlarini o'jarlik bilan davom ettirishar edi. ²⁰ Isroil xalqidan qattiq g'azablangan Egamiz shunday dedi: "Bu odamlar gapimga kirmay, Men ota-bobolari bilan tuzgan ahdimni buzdilar! ²¹ Shuning uchun Men ularning oralarida Yoshuaning o'limidan keyin qolib ketgan begona xalqlarning birontasini ham ularning huzuridan haydab chiqarmayman." ²² Isroil xalqi ota-bobolari singari Egamizning yo'lidan yurish-yurmasligini ko'rish uchun, ²³ Egamiz bu xalqlarni Yoshuaga taslim qilmagan edi. Ularning hammasini birdaniga haydab chiqarmay, yurtida qolishlariga ijozat bergan edi.

3-BOB

Yurtida qolgan o'zga xalqlar

¹⁻² Egamiz, Kan'on yurtida bo'lib o'tgan bironta urushda qatnashmagan Isroil xalqini sinay, hech qachon urush ko'rmagan bu yangi avlodga jangni o'rgatay deb, quyidagi xalqlarni qoldirgan edi: ³ beshta Filist begini*, barcha Kan'on xalqlarini, Sidonliklar va Baal-Xermon tog'idan to Levo-Xomatgacha* Lubnon qirlarida yashagan Xiv xalqini. ⁴ Ular yordamida Egamiz O'z xalqi Isroilni sinab, Muso orqali ota-bobolariga bergan amrlarga itoat qilish-qilmasligini ko'rmoqchi edi. ⁵ Shunday qilib, Isroil xalqi Kan'on, Amor, Pariz, Xiv, Xet va Yobus xalqlarining orasida yashadi. ⁶ Ular o'sha xalqlar bilan apoq-chapoq bo'lib, qiz olib, qiz berishardi, hatto xudolariga ham sig'inishardi.

O'tniyol

⁷ Isroil xalqi Egamizning oldida qabih ishlar qilar edi. Ular o'zlarining Egasi Xudoni eslaridan chiqarib, Baal va Asheraning* tasvirlariga sig'inishar edi. ⁸ Bundan g'azablangan Egamiz ularni Oram–Naxrayim* shohi Kushonrishtamga tobe qilib qo'ydi. Ular sakkiz yil davomida Kushonrishtamning xizmatida bo'lishdi. ⁹ Ammo Isroil xalqi Egamizga iltijo qilgach, Egamiz ularga qutqaruvchi qilib O'tniyolni yubordi. O'tniyol Xolibning jiyan, aniqrog'i, kenja ukasi Xanazning o'g'li edi. ¹⁰ Egamizning Ruhi O'tniyolni qamrab oldi. O'tniyol Isroil xalqiga hakam* bo'ldi. O'tniyol shoh Kushonrishtamga qarshi jang qilib, uni yengdi, chunki Egamiz shohni uning qo'lga bergan edi. ¹¹ Shundan keyin yurtda qirq yil tinchlik, osoyishtalik bo'ldi. So'ng Xanaz o'g'li O'tniyol olamdan o'tdi.

Ehud

¹² Isroil xalqi Egamizning oldida yana qabihliklar qilgani uchun, Egamiz Mo'ab yurtining* shohi Eglonni ularga qarshi qo'zg'atdi. ¹³ Shoh Eglon Ommon va Omolek xalqlari bilan birgalikda Isroil xalqini yengib, palma shahri Yerixoni* qo'lga kiritdi.

¹⁴ Shunday qilib, Isroil xalqi o'n sakkiz yil davomida Mo'ab yurtining shohi Eglonga qaram bo'lib yashadi.

¹⁵ Ammo Isroil xalqi Egamizga iltijo qilishi bilanoq, Egamiz ularga Ehud ismli bir qutqaruvchini yubordi. Gera o'g'li Ehud Benyamin qabilasidan bo'lib, chapaqay edi. Isroil xalqi Ehud orqali Mo'ab shohi Eglonga o'lpon jo'natdi. ¹⁶ Ehud o'ziga uzunligi bir tirsak* bo'lgan xanjar yasab, uni o'ng tomoniga, kiyimining ichidan taqib olgandi. ¹⁷ U o'lponni shoh Eglon huzuriga olib kirdi. Shoh Eglon haddan tashqari semiz bir odam edi. ¹⁸ Ehud o'lponni taqdim qilib bo'lgach, hadyalarni ko'tarib kelgan odamlar bilan birga uyga yo'l oldi. ¹⁹ Biroq ular Gilgaldagi* tosh haykallar* o'rnatilgan joyga yetganlarida, Ehud iziga qaytdi. U Eglonning oldiga kelib: "Ey hazrati oliylari, sizga aytadigan bir sirim bor", — dedi. Shoh: "Bizni xoli qo'yinglar!" — deyishi bilanoq, uning huzuridagi xizmatkorlar chiqib ketishdi. ²⁰ Shoh salqin boloxonasida yolg'iz o'zi qoldi. Ehud unga yaqinlashib: "Men sizga Xudoning xabarini yetkazmog'im lozim", — dedi. Eglon o'rnidan turdi. ²¹ Shunda Ehud o'ng tarafida osilgan xanjarni chap qo'li bilan sug'urib olib, Eglonning qorniga sanchdi. ²² Xanjar sopi bilan Eglonning qorniga kirib ketdi, teshigini esa yog' qopladi. Ehud xanjarni sug'urib olmadi, xanjar tig'i shohning qornini yorib butidan chiqdi*. ²³ Ehud ayvonga chiqdi, boloxona eshiklarini yopib, qulfladi. ²⁴ U ketishi bilanoq, Eglonning xizmatkorlari kelishdi. Eshik qulf ekanligini ko'rishgach: "Shohimiz salqingina xonada hojatini chiqarayotgan bo'lsalar kerak" degan xayolga borishdi. ²⁵ Ammo boloxonaning eshiklari hadeganda ochilavermagandan so'ng, xizmatkorlar bezovtalanishdi. Ular tashqarida ancha kutib qolishganidan keyin, kalit olib, eshikni ochishdi. Qarashsa, shoh hazratlari jonsiz yotgan ekan.

²⁶ Ehud esa paytdan foydalanib, qochib qolgan edi. U tosh haykallar oldidan o'tib, Saviro shahriga bordi. ²⁷ Efrayim qirlariga yetib kelganda burg'u chalib, Isroil xalqini jangga da'vat qildi. Ehud hammani boshlab qirlardan pastga tushar ekan, ²⁸ Isroil xalqiga: "Orqamdan yuringlar! — dedi. — Dushmanimiz Mo'ab xalqini Egamiz sizlarning qo'lingizga berdi—ku!" Isroil xalqi Ehudga ergashdi. Ular Iordan daryosining kechuv joylarini qo'lga olib, bironta odamni ham u yerdan o'tkazishmadi. ²⁹ O'sha kuni ular o'n mingtacha baquvvat va jasur Mo'ab sipohlarini o'ldirishdi. Birontasi ham Isroil xalqining

qo'ldan qochib qutulmadi. ³⁰ O'sha kuni Isroil xalqi Mo'ab lashkarini mag'lub qildi. Yurtda sakson yil tinchlik, osoyishtalik bo'ldi.

Shamgar

³¹ Ehuddan keyin Onot o'g'li Shamgar hakam bo'ldi. U ham Isroil xalqini qutqarib, govron* bilan olti yuz nafar Filist sipohini o'ldirdi.

4–BOB

Dobira va Baraq

¹ Ehudning o'limidan so'ng Isroil xalqi yana Egamizning oldida qabih ishlar qildi.

² Egamiz esa ularni Xazor shahri taxtida o'tirgan Kan'on shohi Yobinga qaram qilib qo'ydi. Uning lashkarboshisi Xaroshet–Xagoyim shahrida yashagan Sisaro edi.

³ Yobinning to'qqiz yuzta temir jang aravasi* bor edi. Uning yigirma yil davomida o'tkazib kelgan zulmiga chiday olmagan Isroil xalqi najot so'rab, Egamizga iltijo qildi.

⁴ Ayni zamonda Lappido'tning xotini bo'lgan payg'ambar ayol Dobira Isroil xalqiga hakam* bo'lib xizmat qilayotgan edi. ⁵ U Rama va Baytil shaharlari o'rtasida, Efrayim qirlaridagi ma'lum bir palma daraxti tagida o'tirar, Isroil xalqi esa janjalli masalalarni yechish uchun uning oldiga borar edi. Keyinchalik xalq o'sha palma daraxtiga Dobira deb nom qo'ydi. ⁶ Bir kuni Dobira Naftali yerlaridagi Kedesh shahriga bir odam jo'natib, Baraqni chaqirtirib keldi. Baraq Abunavamning o'g'li edi. Dobira Baraqqa shunday dedi:

— Isroil xalqining Xudosi — Egamiz senga amr qilmoqda: “Bor, o'zing bilan Naftali va Zabulun qabilalaridan o'n ming nafar odamni Tovur tog'iga* olib chiq. ⁷ Men Yobinning lashkarboshisi Sisaroni, jang aravalari va lashkari bilan Xishon daryosining yonida senga ro'baro' qilaman. Bu jangda ularni sening qo'lingga beraman.”

⁸ — Agar sen men bilan borsang, boraman, bormasang, men ham bormayman, — dedi Dobiraga Baraq.

⁹ Dobira shunday javob berdi:

— Albatta sen bilan boraman, lekin bilginkim, bu g'alaba senga sharaf keltirmaydi, zero, Egamiz Sisaroni ayol kishining qo'liga beradi.

Shunday qilib, Dobira Baraq bilan Kedeshga jo'nadi. ¹⁰ Baraq Naftali bilan Zabulun lashkarlarini Kedeshga to'pladi. To'planganlardan o'n mingtasi Baraqqa ergashdi, Dobira ham ular bilan bordi.

¹¹ Shu orada Xayin xalqidan bo'lgan Xaber ismli bir kishi o'z urug'–aymoqlaridan ajralib, boshqa joyga ko'chib o'tgan edi. U o'z chodirini Kedeshning yaqinidagi, Zanimidagi eman daraxtining yoniga qurgan edi. O'sha odam Musoning qaynag'asi Xo'vov urug'idan edi.

¹² Sisaro Abunavam o'g'li Baraqning Tovur tog'iga chiqqanini eshitgach, ¹³ to'qqiz yuz temir jang aravasi bilan jamiki lashkarini Xaroshet–Xagoyimdan olib chiqib, Xishon daryosida to'pladi. ¹⁴ Shunda Dobira Baraqqa dedi: “Qani, bo'li! Egamiz bugun Sisaroni senga taslim qiladi. Egamizning O'zi seni jangga boshlab boradi.” Baraq o'n mingta odamga bosh bo'lib, Tovur tog'idan tushdi. ¹⁵ Baraq hujum qilgach, Sisaroni, uning jang aravalariyu lashkarini Egamiz sarosimaga soldi. Sisaro jang aravasidan tushdi–da, qochib qoldi. ¹⁶ Baraq dushman jang aravalarini va lashkarini Xaroshet–Xagoyimgacha ta'qib qildi. Sisaroning barcha lashkarini qilichdan o'tkazdi, ulardan birortasi ham omon qolmadi.

¹⁷ Sisaro qochib, Xaberning xotini Yovelning chodiriga bordi, chunki Xazor shohi Yobin Xaber urug'i bilan sulh tuzgan edi. Xaber Xayin xalqidan edi. ¹⁸ Yovel Sisaroni qarshi olib:

— Keling, to'ram, ichkariga kiring, qo'rqmang, — dedi.

Sisaro ichkariga kirdi, Yovel uni chodir pardasining orqasiga yashirib qo'ydi. ¹⁹ Keyin Sisaro unga:

— Iltimos, ozgina suv ber, chanqab ketdim, — dedi.

Yovel meshni ochib, unga sutdan ichirdi. So'ng Sisaroni yana parda bilan to'sib qo'ydi. ²⁰ U esa Yovelga shunday dedi:

— Chodirning kiraverishiga borib tur, agar birortasi kelib sendan: "Bu yerda biror odam bormi?" — deb so'rasa, "Yo'q", — deb javob ber.

²¹ Sisaro charchaganidan yotib uxlab qoldi. Xaberning xotini Yovel esa bir qo'liga chodir qozig'ini, boshqa qo'liga bolg'a olib sekingina uning oldiga bordi. Qoziqni Sisaroning chakkasiga qoqib, boshini yerga qadab qo'ydi. Sisaro o'ldi. ²² Yovel Sisaroni quvib kelayotgan Baraqni qarshi olgani chiqib: "Keling, men sizga qidirayotgan odamingizni ko'rsataman", — dedi. Baraq chodirga kirdi. Qarasa, Sisaro o'lib yotibdi, chakkasiga qoziq qoqilgan ekan.

²³ O'sha kuni Xudo Kan'on xalqining shohi Yobinni Isroil xalqiga bo'ysundirdi.

²⁴ Isroil xalqi kundan-kunga kuchayib, oxiri Kan'on shohi Yobinni butunlay yo'q qildi.

5-BOB

Dobira va Baraqning qo'shig'i

¹ Abunavam o'g'li Baraq bilan Dobira o'sha kuni shunday qo'shiq kuylashdi:

² "Isroil yo'lboshchilari yo'l boshlaganda,
Xalq fidoyilik ko'rsatganda,
Egamizga hamdu sanolar ayting!

³ Eshiting, sizlar, ey shohlar!
Quloq soling, ey yo'lboshchilar!
Egamizga men qo'shiq aytarman,
Isroil xalqining Xudosi — Egamizni
Kuylab soz chalarman.

⁴ Sen, ey Egam, Seirdan* yo'lga chiqqaningda,
Edom bo'ylab yurish qilganingda,
Yer silkindi, osmon yomg'irin quydi,
Ha, bulutlar sharros yomg'irin to'kdi.

⁵ Tog'lar titradi Sinaydagi Egamiz oldida,
Isroil xalqining Xudosi — Egamizning oldida.

⁶ Onot o'g'li Shamgar davrida,
Yovel zamonida yurmay qo'ygandi karvon.
Yo'lovchilar so'qmoqdan yurishga bo'ldi majbur.

⁷ Isroil qishloqlari huvullab qoldi butkul.

Men, Dobira, kelgunimga qadar,
Isroilning volidasi singari,
Bo'm-bo'sh edi Isroil qishloqlari!

⁸ Yangi xudolarni Isroil xalqi tanlaganda,
Jang qizidi shahar darvozalarida.
Na qalqoni, na nayzasi bor edi
Isroilning qirq mingta sipohida.
⁹ Qalbim moyil Isroil yo'lboshchilariga,
Xalqning orasidagi fidoyilarga.
Egamizga hamdu sanolar bo'lsin!

¹⁰ Eshiting*, ey oq xachir minganlar,
Qimmatbaho egarlarda o'tirganlar!
Ey yo'lda yayov yurganlar!
¹¹ Quduq oldidagi cho'ponlarning* ovozlarin eshiting.
Madh qilayotir ular Egamizning zafarlarini,
Isroildagi qishloqlarning g'alabalarini.

Shahar darvozalariga hamla qildi Egamiz xalqi:

¹² «Olg'a bos, Dobira, olg'a bos ildam!
Olg'a bos, kuylagin jangovar qo'shiq!
Abunavam o'g'li Baraq! Qani, bo'l sen ham!
Asirlaringni o'zing boshlagin!»

¹³ Xalqning qolgani bo'ysundirdi bahodirlarni,
Egamiz xalqi mag'lub qildi pahlavonlarni,

¹⁴ Omoleklarni yenggan Efrayimdan* chiqqandi.
Benyamin ham senga ergashdi,
Moxir naslidan kelishdi lashkarboshilar,
Zabulun qavmidan — hokimlik tayog'in tutganlar.

¹⁵ Dobiraga qo'shildi Issaxor yo'lboshchilari,
Baraqni qo'lladi Issaxor o'g'lonlari.
Vodiyga shoshildi ular Baraq ortidan.
Ammo beqarorlik qildi Rubenning nasli.

¹⁶ Nega sizlar qo'ralarda qoldingiz, ey Ruben?
Cho'ponlarning qurey-qureylarin eshitganimi?!
Beqarorlik qildi—ku Rubenning nasli.

¹⁷ Gilad Iordan ortida qoldi.

Dan o'z kemalari yonida qoldi.
Osher dengiz sohilida o'rnashib oldi,
O'z ko'rfazlarida joylashib qoldi.

¹⁸ O'limdan qo'rqmadi Zabulun lashkari,
Jonin ayamadi Naftali ham jang maydonida.

¹⁹ Tanaxda, Magido' suvlari yonida
Kan'on shohlari urush ochishdi.

Biroq xazinani ular o'lja qila olmadi.

²⁰ Jang qildi yulduzlar samoda turib*,
Sisaroga urush qildi o'z yo'llarida yurib.

²¹ Supurib tashladi dushmanni Xishon daryosi,
O'sha ko'hna daryo — Xishon daryosi.
Ey jonim! Kuch ila olg'a bos!

²² Tulporlar keldi dupur–dupur qilib,
Sisaro otlarining tuyoqlari yerni tamg'alab.

²³ «Miroz shahrini la'natla,
— deydi Egamizning farishtasi, —
Aholisini ham qattiq qarg'agin,
Ular kelmadi Egamizga madad bergani,
Pahlavonlarga qarshi Egamizga madad bergani.»

²⁴ Xayin urug'idan bo'lgan Xaberning xotini — Yovel
Ayollar orasida baraka topsin!
Chodirlarda yashaydigan ayollarning baxtlisi bo'lsin.

²⁵ Sisaro suv so'raganda Yovel keltirdi sut,
Shohkosada qatiq olib keldi u.

²⁶ Chodir qozig'ini qo'liga oldi,
O'ng qo'lida bolg'ani tutdi.
Zarba bilan Sisaroning boshini yordi,
Chakkasiga bir urib, teshib yubordi.

²⁷ Sisaro sulayib yiqilib tushdi,
Yovelning oyog'i ostida churq etmay qoldi.
Yovelning oyog'i ostida sulayib qoldi,
Yiqilgan joyida jon taslim qildi.

²⁸ Sisaroning onasi derazadan ko'chaga qarar,
Panjara ortidan u zorlanib aytar:
«Aravalar qolib ketdi namuncha?
Tuyoqlar ovozi eshitilmas hanuzgacha?»

²⁹ Javob berar uning dono ayollari,
Javob berar takror–takror o'ziga o'zi:

³⁰ «Bo'lishayotgandir ular o'ljani,
Har qaysi sipohga bir–ikki juvonni,
Sisaroga rang–barang liboslarni.
G'oliblarga olib kelar ikki hissa qilib
Nafis naqshli liboslarni.»

³¹ Ey Egamiz! Dushmanlaring barchasi
Sisaroga o'xshab qirilib ketsin!
Do'stlaring–chi, chiqayotgan quyoshday
Charaqlab tursin!"

Yurtda qirq yil tinchlik barqaror bo'ldi.

6–BOB

Gido'n

¹ Isroil xalqi Egamizning oldida qabihliklar qildi. Egamiz ularni yetti yilga Midiyon xalqining* qo'liga berdi. ² Midiyonlarning zulmiga chiday olmagan Isroil xalqi tog'larda, g'orlarda va adirlardagi pana joylarda yashirinib yurdi. ³ Har safar Isroil xalqi ekin ekkanda, Midiyonlar, Omolek xalqi va sharqdagi ko'chmanchilar birgalikda ularning yerlariga bostirib kirishardi. ⁴ Ular Isroil yerida qarorgoh qurib, to G'azo shahri atroflarigacha bo'lgan hamma hosillarini nobud qilishardi. Isroil xalqi uchun hech qanday ozuqa qoldirmay, qo'y, eshak, mollarigacha tortib olishardi. ⁵ Dushman galalari o'zlari bilan chorvasini olib, hatto chodirlarini ham ko'tarib kelishardi. Ular chigirtka* kabi g'ijillab yotar edi, odamlarning va tuyalarining sanog'iga yetib bo'lmasdi. Ular kelib, butun yurtni xarob qilishardi. ⁶ Midiyonlarning dastidan jabr–jafo ko'rgan Isroil xalqi Egamizdan najot so'rab, faryod qildi.

⁷ Isroil xalqi Egamizga faryod qilganda, ⁸ Egamiz ularga bir payg'ambar yuborib, quyidagilarni xabar qildi:

— Isroil xalqining Xudosi — Egangiz shunday aytmoqda: “Sizlarni Misrdagi qullikdan olib chiqqan Men edim. ⁹ Men sizlarni Misrliklarning qo'lidan hamda bu yurtda sizlarga zulm o'tkazgan barcha xalqlardan xalos qildim. Ularni o'z yurtlaridan haydab, yerlarini sizlarga berdim. ¹⁰ Sizlarga, Men Egangiz Xudoman, sizlar Amor xalqlarining* yurtida yashab yursangiz ham, ularning xudolariga sajda qilmanglar, degan edim. Ammo sizlar gaplarimga quloq solmadingizlar.”

¹¹ Keyin Egamizning farishtasi O'fra shahriga kelib, eman daraxtining tagida o'tirdi. Bu daraxt Abuazar urug'idan bo'lgan Yo'shga tegishli edi. O'sha paytda uning o'g'li Gido'n Midiyonlardan bekinib, uzum siqish chuqurida* bug'doy yanchayotgan edi.

¹² Egamizning farishtasi unga zohir bo'lib dedi:

— Ey dovyurak jangchi, Egamiz sen bilan birgadir.

¹³ — Agar Egamiz biz bilan birga bo'lsa, nima uchun bu kulfatlar boshimizga tushgan ekan?! — dedi Gido'n. — Ota–bobolarimiz: “Egamiz bizni Misrdan olib chiqdi”, deya bizga aytib bergan edi, Egamizning ajoyib ishlari qayerda qoldi?! Egamiz bizni tark etib, Midiyonlarning qo'liga berib qo'ydi–ku.

¹⁴ Shunda Egamiz unga qarab dedi:

— Qani, bo'l, bor qudratingni ishga solib, Isroil xalqini Midiyonlarning qo'lidan xalos qil. Men O'zim seni yuboryapman.

¹⁵ — Ey to'ram*, qanday qilib men Isroil xalqini xalos qila olaman? — dedi Gido'n. — Mening urug'im Manashe qabilasining eng zaifi bo'lsa, o'zim esa otam xonadonining kenjasi bo'lsam.

¹⁶ Egamiz unga dedi:

— Men sen bilan bo'laman, sen Midiyonlarning hammasini bir odamni yengganday osonlikcha yengasan.

¹⁷ Shunda Gido'n dedi:

— Agar marhamatingga sazovor bo'lgan bo'lsam, Sen chindan ham Egam

ekanligingni isbotlab, biron–bir alomat ko'rsat. ¹⁸ Nazr olib kelib, Senga taqdim qilmagunimcha bu yerdan ketma.

— Mayli, qaytib kelgunningga qadar shu yerda bo'laman, — dedi U.

¹⁹ Gido'n uyiga borib, bitta uloqchani pishirdi, bir tog'ora* undan yupqalar tayyorladi. Uloqchani go'shtini savatga, sho'rvasini esa tovoqqa solib, eman daraxtining tagida o'tirgan Egamizning farishtasiga olib borib, taqdim qildi.

²⁰ Egamizning farishtasi unga dedi:

— Go'sht va yupqalarni olib, mana bu toshning ustiga qo'ygin, sho'rvani esa bularning ustidan quy.

Gido'n aytilganday qildi. ²¹ Egamizning farishtasi qo'lidagi tayoqning uchini go'sht va yupqalarga tekkizishi bilanoq toshdan olov chiqib go'sht va yupqalarni kuydirib yubordi. So'ng Egamizning farishtasi ko'zdan g'oyib bo'ldi. ²² Shunda Gido'n o'sha odam Egamizning farishtasi ekanligini fahmlab:

— Voy, sho'rim quridi! — dedi. — Yo Egam Rabbiy, men farishtangning yuzini ko'rdim*.

²³ Egamiz:

— Tinchlan, — dedi. — Qo'rqma, sen o'lmaysan.

²⁴ Gido'n Egamizga atab bir qurbongoh qurib, uning nomini "Egamiz tinchlikdir" deb atadi. Qurbongoh bugunga qadar* Abuazar urug'iga qarashli bo'lgan O'frada bor.

²⁵ Xuddi o'sha kuni kechasi Egamiz Gido'nga shunday dedi: "Otangning yetti yashar ikkinchi buqasini* ol, otang Baalga atab qurdirgan qurbongohni vayron qil. Qurbongoh yonidagi Asheraga* atalgan ustunni ham kesib tashla. ²⁶ Shu yerdagi qal'aning tepasiga chiqib, Egang Xudoga — Menga atab bir qurbongoh qur. Qurbongoh toshlari bir–birining ustiga tekis terilgan bo'lsin. So'ng o'sha buqani* olib, qurbongohda qurbonlik qilib kuydir. O'tin o'rniga kesib tashlangan ustunni ishlat." ²⁷ Gido'n o'nta xizmatkorini olib, xuddi Egamiz aytganday qildi. Ammo uydagilaridan va shahardagi odamlardan qo'rqqanidan buni kunduz kuni qilmay, kechasi qilgan edi.

²⁸ Shahar aholisi erta bilan saharda turganda Baal qurbongohi vayron bo'lganini, yonidagi Asheraning ustuni kesib tashlanganini va yangi qurilgan qurbongohning ustida buqa qurbonlik qilinganini ko'rishdi. ²⁹ Ular bir–birlaridan: "Buni kim qilgan ekan?" deb so'ray boshladilar. So'rab–surishtirgandan keyin buni Yo'sh o'g'li Gido'n qilganini aniqlashdi. ³⁰ Shunda shahar aholisi Yo'shga:

— O'g'lingni bu yerga olib chiq! — dedilar. — Biz uni o'ldiramiz! U Baal qurbongohini buzibdi, qurbongoh yonidagi Asheraning ustunini ham kesib tashlabdi.

³¹ — Sizlar hali Baalning tarafini olyapsizlarmi?! — deya Yo'sh g'azabl原因 olomonga do'q urdi. — Uni himoya qilyapsizlarmi? Kim uning tarafini olsa, tong otguncha o'ldiriladi. Agar u xudo bo'lsa, vayron bo'lgan qurbongohi uchun o'zi o'ch olsin.

³² Gido'n Baal qurbongohini buzib tashlagani uchun, odamlar o'sha kundan boshlab Gido'nni Yerubbaal deb atay boshladilar. Bu: "Baal o'zi o'ch olsin" deganidir.

³³ Midiyonlar, Omolek xalqi va sharqdagi ko'chmanchilar birgalikda Iordan daryosidan o'tib, Yizril vodiysida qarorgoh qurdilar. ³⁴ Egamizning Ruhi Gido'nni qamrab oldi. Gido'n burg'u chalib, Abuazar urug'idan bo'lganlarni o'ziga ergashishga chaqirdi. ³⁵ U butun Manashe hududi bo'ylab choparlar jo'natib, u yerdagilarni ham o'z atrofiga yig'di. U Osher, Zabulun va Naftali qabilalariga ham o'z choparlarini yuborgan edi. Ular ham kelib Gido'nga qo'shilishdi.

³⁶ Shunda Gido'n Xudoga dedi: "Isroil xalqini men orqali ozod qilishingni aytgan eding, bunga amin bo'lmoq uchun, ³⁷ mana men titilgan junni xirmonga qo'yaman. Agar ertalab shudring faqatgina junning ustida bo'lib, yer qup-quruq bo'lsa, Sen Isroil xalqini men orqali ozod qilishingga ishonaman." ³⁸ Xuddi shunday bo'ldi. Ertasi kuni Gido'n barvaqt turib, junni olib siqdi, jundan bir kosa suv chiqdi. ³⁹ Shunda Gido'n Xudoga dedi: "Menga qahring kelmasin, Senga yana birgina gapim bor. Iltimos, jun bilan yana bir bor sinov o'tkazay. Bu safar shunaqa qilginki, junning usti qup-quruq, yerning usti esa shudring bilan qoplangan bo'lsin." ⁴⁰ Shu kechada Xudo xuddi shunday qildi. Junning usti qup-quruq bo'lib, yerning usti esa shudring bilan qoplangan edi.

7-BOB

Gido'n Midiyonlarni yakson qiladi

¹ Yerubbaal, ya'ni Gido'n, jamiki lashkari bilan barvaqt turib, qarorgohini Xaro'd bulog'ining bo'yida joylashtirdi. Midiyonlarning qarorgohi esa ulardan shimolda, Mo're tepaligining* yonidagi vodiya joylashgan edi.

² Egamiz Gido'nga dedi: "Sening lashkaring juda ko'p bo'lgani uchun Midiyonlarni qo'llaringga berolmayman. Aks holda, Isroil xalqi, Meni ulug'lamay, g'alabaga o'z kuchimiz bilan erishdik, deb o'ziga bino qo'yadi. ³ Dushmandan qo'rqqanlarga ijizat ber, Gilad tog'ini* tark etib, uylariga qaytib ketsinlar." Shunday qilib, odamlarning yigirma ikki mingtasi qaytib ketib, o'n mingtasi qoldi.

⁴ Keyin Egamiz Gido'nga dedi: "Qolgan lashkar ham ko'plik qiladi. Ularni suv bo'yiga olib tush, u yerda senga ularni ajratib beraman. Men senga, bunisi sen bilan boradi deganim sen bilan boradi, bunisi esa sen bilan bormaydi deganim sen bilan bormaydi."

⁵ Gido'n lashkarni suv bo'yiga olib tushdi. Egamiz unga dedi: "Suvni itga o'xshab, yalab ichganlarning hammasini bir tarafga, cho'kkalab ichganlarni esa boshqa tarafga turg'izib qo'y." ⁶ Suvni hovuchlab yalaganlarning soni uch yuzta edi. Lashkarning qolganlari esa cho'kkalab suvni ichgandi. ⁷ Egamiz Gido'nga dedi: "Suvni yalab ichgan uch yuzta odam bilan sizlarni ozod qilib, Midiyonlarni qo'llaringga beraman. Qolganlarni qo'yib yubor, uylariga qaytib ketaverishsin." ⁸ Gido'n uch yuzta odamdan boshqa hammasini uylariga qaytarib yubordi. Ammo ketganlarning oziq-ovqatiyu burg'ularini olib qoldi.

Midiyonlarning qarorgohi pastda, vodiya joylashgan edi.

⁹ O'sha kuni kechasi Egamiz Gido'nga dedi: "Tur, qarorgohga hujum qil. Men uni sening qo'lingga berdim. ¹⁰ Agar qo'rqayotgan bo'lsang, Purax degan xizmatkoringni olib, qarorgohga tush. ¹¹ Midiyonlarning gapini eshitgach, yurak yutib qarorgohga hujum qilasan." Gido'n Purax ismli xizmatkorini olib pastga, yov qarorgohining etagiga tushdi. ¹² Midiyonlar, Omolek xalqi va sharqdagi ko'chmanchilar vodiya chigirtkaday* g'ijillab yotardi. Ularning tuyalari esa dengiz qirg'og'idagi qumday son-sanoqsiz edi. ¹³ Gido'n yov qarorgohiga yetib borganda, bir odam o'zining birodariga tushini aytib berayotganini eshitib qoldi. O'sha odam shunday hikoya qilayotgan edi:

— Men bir tush ko'rdim. Tushimda arpadan pishirilgan qandaydir bir non Midiyon qarorgohiga yumalab kelib, chodirga urilibdi. Chodir esa ag'darilib tushibdi.

¹⁴ — Bu aniq Isroil xalqidan bo'lgan Yo'sh o'g'li Gido'nning qilichidir! — dedi birodari. — Xudo Midiyonlarni barcha lashkarlari bilan uning qo'liga bergan ekan—da!

¹⁵ Gido'n tush ta'birini eshitgach, Xudoga sajda qildi. Orqaga — Isroil xalqining qarorgohiga qaytib: "Qani, ketdik! Egamiz Midiyon lashkarlarini qo'limizga berdi", — dedi. ¹⁶ Keyin uch yuzta odamni uch qismga bo'lib, har birining qo'liga bittadan burg'u va bo'sh ko'zadan berdi. Ko'zalarining ichida esa bittadan mash'ala bor edi. ¹⁷ Gido'n lashkariga shunday dedi:

— Yov qarorgohiga yaqinlashganimda meni yaxshilab kuzatib turinglar. Men nima qilsam, sizlar ham shuni qilinglar. ¹⁸ Qarorgohni o'rab olinglar. Men yonimdagilar bilan burg'u chalganimda, sizlar ham burg'u chalib, ovozingiz boricha: "Egamiz va Gido'n uchun olg'a!" deb baqiringlar.

¹⁹ Yarim tunda, dushman qarorgohida soqchilar endi almashib bo'lgan paytda, Gido'n yonidagi yuzta odam bilan qarorgohga yaqinlashdi. Ular burg'u chalib, qo'llaridagi ko'zalarni charsillatib sindirdilar. ²⁰ Lashkarning qolgan ikki qismi ham burg'u chalib, ko'zalarni sindirdi. Hammalari o'ng qo'llarida burg'u, chap qo'llarida mash'ala ushlagancha: "Egamiz va Gido'n uchun olg'a!" — deb qichqirdilar. ²¹ Gido'n odamlarining har biri qarorgoh atrofidagi o'z joyida turardi. Qarorgohdagilar esa sarosima ichida, baqirib qochishardi. ²² Gido'nning uch yuzta odami burg'u chalganda, dushman qarorgohidagi lashkarlar bir-birini o'ldira boshladilar. Bu Egamizning qudrati tufayli sodir bo'ldi. So'ng Midiyon lashkarlari Zariro tomon yugurib, to Bayt-Shittaxgacha, Tabbot yaqinidagi Ovil-Maxla shahrining* chegarasigacha qochishdi.

²³ Shunda Gido'n Midiyonlarni ta'qib qilish uchun Naftali, Osher va Manashe qabilalarining odamlarini chaqirtirdi.

²⁴ U butun Efrayim qirlari bo'ylab choparlar jo'natib dedi: "Pastga tushib Midiyonlarga qarshi jang qilinglar. Iordan daryosining va Bayt-Borogacha bo'lgan barcha suv oqimlarining kechuv joylarini qo'lga olib, Midiyonlarning o'tishiga yo'l qo'ymanglar." Efrayim odamlarining hammasi to'planib, Iordan daryosining va Bayt-Borogacha bo'lgan barcha suv oqimlarining kechuv joylarini egallab oldilar. ²⁵ Ular Midiyonlarning ikkita lashkarboshisi Oriv va Zayovni* Iordanning sharqiy qirg'og'igacha ta'qib qilib, qo'lga olishdi. Orivni bir qoyaning oldida, Zayovni esa uzum siqish chuqurining* oldida o'ldirishdi. Keyinchalik bu joylar Oriv qoyasi va Zayov chuquri deb ataladigan bo'ldi. So'ng Midiyonlarni ta'qib qilishda davom etib, Oriv va Zayovning boshlarini Gido'nga olib borishdi.

8-BOB

Gido'n Midiyon shohlarini qo'lga oladi

¹ Efrayim qabilasi Gido'nga:

— Nega bunday qilding? Midiyonlarga qarshi jang qilgani chiqqaningda nega bizni chaqirmading? — deya u bilan qattiq janjallashdilar.

² Gido'n esa ularga dedi:

— Men qilgan ishim bilan sizlarga teng kelarmidim?! Efrayimdagi uzum qoldiqlari kichkinagina bir qavmimning jami hosilidan a'lo-ku! ³ Sizlar Xudoning qudrati bilan Midiyon lashkarboshilari Oriv va Zayovni qo'lga olgan bo'lsangiz, o'z ishlarim bilan sizlarga teng kelarmidim?!

U bu gaplarni aytgandan keyin, ular jahldan tushdilar.

⁴ Gido'n uch yuzta odami bilan Iordan daryosiga kelib narigi qirg'oqqa o'tib oldi*.

Ular holdan toygan bo'lsalar—da, dushmanning ketidan quvib ketayotgan edilar. ⁵ Gido'n Suxot shahri aholisiga murojaat qilib:

— Ey xaloyiq, marhamat qilib odamlaringa ozgina non beringlar, ular holdan toyganlar. Biz Midiyon shohlari Zevax va Zalmunoning ketidan quvib ketyapmiz, — dedi.

⁶ Ammo Suxot boshliqlari shunday javob berishdi:

— Zevax va Zalmunoni qo'lga olgan bo'lsang ekan, lashkaringga non bersak.

⁷ — Juda soz! — dedi Gido'n. — Zevax va Zalmunoni Egamiz mening qo'limga bergandan so'ng, sizlarni cho'ldagi yantoq va chaqir tikanaklar bilan savalab, teringizni shilib olaman.

⁸ Gido'n u yerdan Paniyol shahriga* yo'l oldi. U yerdagilarga ham xuddi shunday iltimos bilan murojaat qildi. Suxot aholisi qanday javob bergan bo'lsa, Paniyol aholisi ham xuddi shunday javob berdi. ⁹ Gido'n Paniyol aholisiga dedi:

— G'olib bo'lib qaytib kelganimdan so'ng bu minorani* yer bilan yakson qilaman.

¹⁰ O'sha paytda Zevax va Zalmuno o'z lashkarlari bilan Karxorda turgan edilar. Sharqdagi ko'chmanchilarning 120.000 nafar sipohi halok bo'lib, 15.000 tachasi qolgandi. ¹¹ Gido'n Navah va Yohboxoning sharq tomonidagi karvon yo'li bo'ylab borib, dushmanni g'aflatda qoldirib hujum qildi. ¹² Zevax va Zalmuno qochishdi, Gido'n esa ularning ketidan quvib ketdi. Ikki Midiyon shohini qo'lga olib, butun dushman lashkarini sarosimaga soldi.

¹³ Yo'sh o'g'li Gido'n jangdan qaytib, Xares dovoni tomon ketayotganda, ¹⁴ Suxotlik bir yigitchani ushlab olib, so'roqqa tutdi. Yigitcha Suxot shahrining yetmish yettita boshliq va oqsoqolini nomma–nom aytib berdi. ¹⁵ So'ng Gido'n Suxot aholisining oldiga borib dedi:

— Eslaringdami meni masxara qilib, Zevax va Zalmunoni qo'lga olganmidingki, biz holdan toygan lashkaringga non bersak, deb aytganlaring? Mana o'sha Zevax va Zalmuno.

¹⁶ Gido'n yantoq va chaqir tikanaklarni olib, Suxot boshliqlarining ta'zirini berdi.

¹⁷ Paniyoldagi minorani ham vayron qilib, shaharning barcha erkaklarini qirib tashladi.

¹⁸ So'ng Zevax va Zalmunoga yuzlanib:

— Sizlar Tovur shahrida o'ldirgan odamlar qanday edi? — deb so'radi.

— Ular senga o'xshagan, ko'rinishlari shoh o'g'illariday savlatli edi, — deya javob berishdi ular.

¹⁹ — Ular mening jigarlarim edi—ku! — deya xitob qildi Gido'n. — Biz bir qorindan talashib tushgan edik. Xudo shohid! Ularni o'ldirmaganlaringda, men ham jonlaringni saqlab qolgan bo'lardim.

²⁰ So'ng to'ng'ich o'g'li Eterga:

— Bor, ularni o'ldir! — dedi.

Ammo bola qo'rqqanidan qilichini ham chiqarmadi, chunki u hali yosh edi. ²¹ Shunda Zevax va Zalmuno:

— Erkak bo'lsang, o'zing kelib bizni o'ldir, — dedilar.

Gido'n Zevax va Zalmunoni o'ldirib, tuyalarining bo'ynidagi shohona bezaklarini oldi.

²² Bo'lib o'tgan voqealardan so'ng Isroil xalqi Gido'nning oldiga kelib:

— Sen bizni Midiyonlarning qo'lidan qutqarding, endi o'zing, o'g'illaring va nabiralaring bizga hukmdor bo'linglar, — deyishdi.

²³ — Men sizlarga hukmdor bo'lmayman, — dedi Gido'n, — o'g'lim ham hukmdoringiz bo'lmaydi. Egamning O'zi sizlarga hukmronlik qilsin.

²⁴ Keyin davom etib:

— Sizlardan bir narsa so'ramoqchiman, — dedi. — O'ljalarindan bittadan tilla zirak bersangizlar.

Midiyonlar ham, Ismoil avlodi singari*, tilla ziraklar taqib yurishardi.

²⁵ — Jonimiz bilan, — deb javob berdi Isroil xalqi.

So'ng bir kiyim yoyib, har biri o'lja qilib olgan tilla zirakdan o'sha kiyim ustiga tashladi. ²⁶ Tilla ziraklarning o'lchovi bir puddan ortiq* oltin chiqdi. Midiyon shohlari kiygan safsar liboslar, taqqan yarim oy shaklidagi va shokilali bezaklar hamda tuyalarining bo'ynidagi tilla zanjirlar hisobga kiritilmagandi. ²⁷ Gido'n o'sha oltindan bir haykal* yasab, uni o'z shahri O'fraga o'rnatib qo'ydi. Butun Isroil xalqi Xudoga bevafoqlik qilib, o'sha yerdagi haykalga sig'ina boshladi. Bu haykal Gido'n va uning oilasi uchun tuzoq bo'lib qoldi.

²⁸ Shunday qilib, Midiyonlar mag'lub bo'ldilar. Ular Isroil xalqiga qarshi bosh ko'tarishga qayta jur'at etmadilar. Gido'n paytida yurtda qirq yil tinchlik barqaror bo'ldi.

Gido'nning o'limi

²⁹ Yo'sh o'g'li Gido'n* uyiga qaytib ketdi. ³⁰ Uning yetmishta o'g'li bor edi, chunki xotinlari nihoyatda ko'p edi. ³¹ Shakam shahridagi cho'risi* ham Gido'nga bir o'g'il tug'ib berdi. Gido'n unga Abumalek deb ism qo'ydi. ³² Gido'n ulug' yoshga kirib olamdan o'tdi va O'fra shahridagi otasi Yo'shning xilxonasiga dafn etildi. Bu shahar Abuazar urug'iga qarashli edi.

³³ Gido'n olamdan ko'z yumishi bilanoq, Isroil xalqi yana Xudoga bevafoqlik qilib, Baalning tasvirlariga sig'ina boshladi, ular Baal–Beritni* o'zlariga xudo qildilar. ³⁴ Ularni atrofdagi dushmanlardan xalos qilgan Egasi Xudoni eslaridan chiqardilar. ³⁵ Yerubbaal, ya'ni Gido'n, Isroil xalqi uchun qilgan shuncha yaxshiliklariga qaramay, Isroil xalqi uning xonadoniga sodiq qolmadi.

9–BOB

Abumalek

¹ Gido'n* o'g'li Abumalek Shakam shahriga — tog'alarining oldiga borib, barcha urug'–aymoqlariga shunday dedi:

² — Shakam beklarining huzuriga boringlar, ularga: “Ustingizdan Gido'nning yetmishta o'g'li hukmronlik qilganidan ko'ra, bittasi hukmronlik qilgani yaxshi emasmi?” deb aytinglar. Men sizlarning jigaringiz ekanimni ham eslaringdan chiqarmanglar.

³ Tog'alari Abumalekning manfaatini ko'zlab, bu so'zlarni Shakam beklariga yetkazdilar. Shakam beklari esa: “Har qalay Abumalek qarindoshimiz”, deya uning tarafdorlari bo'ldilar. ⁴ Shakam beklari unga Baal–Berit* uyidagi yetmish bo'lak kumushni* berdilar. Abumalek esa bu kumushga yaramas odamlarni yolladi. ⁵ U O'fraga — otasining uyiga borib, yetmishta o'gay aka–ukasini bir tosh ustida qatl qildi. Ammo Gido'nning kenja o'g'li Yo'tom bekinib, tirik qoldi. ⁶ So'ng Shakam* beklari va Bayt–Milloda yashovchilar Shakamdagi muqaddas eman daraxtining oldiga borib, u yerda Abumalekni taxtga ko'tarishdi.

⁷ Yo'tom buni eshitgach, Garizim tog'ining tepasiga chiqib xitob qildi:

“Ey Shakam beklari, gapimni eshitinglar, shunda Xudo ham sizlarni eshitgay!

⁸ Bir zamonda daraxtlar o'zlariga shoh tanlamoqchi bo'lishibdi. Ular zaytun daraxtiga:

— Shohimiz bo'l, — deyishibdi.

⁹ Zaytun daraxti ularga shunday javob beribdi:

— Xudolar va bandalar sharafiga ishlatiladigan moyimni bermay qo'yib, daraxtlar uzra shoxlarimni silkitib turaymi?!

¹⁰ Shunda daraxtlar anjirga:

— Sen kelib, shohimiz bo'la qol, — deb aytishibdi.

¹¹ Anjir daraxti ham shunday javob beribdi:

— Iye, shirin va lazziyatli mevalarimni tugmay, daraxtlar uzra shoxlarimni silkitib turaymi?!

¹² So'ng daraxtlar tokka:

— Bizga sen hukmronlik qila qol, — deyishibdi.

¹³ Tok ham javob berib shunday debdi:

— Xudolar va bandalar dimog'ini chog' qiladigan sharobimni bermay qo'yib, daraxtlar uzra novdalarimni silkitib turaymi?!

¹⁴ Oxiri daraxtlarning barchasi yantoqqa deyishibdi:

— Sen kelib, bizga hukmronlik qilgin.

¹⁵ Yantoq esa daraxtlarga:

— Agar meni sidqidildan shohlikka ko'tarayotgan bo'lsangizlar, kelib soyamda panoh topinglar, aks holda, tikanlarimdan chiqqan olov avj olib, hatto Lubnondagi sadrlarni* ham kuydirib tashlaydi! — deb javob beribdi.

¹⁶ Shu tariqa sizlar ham Abumalekni taxtga sidqidildan, vijdonan ko'tardingizmi?! Gido'n va uning xonadoniga nisbatan to'g'ri ish tutdingizmi?! Qilmishlaringiz otamning sizlar uchun qilgan ezgu ishlariga loyiq ekanmi?!

¹⁷ Otam jonini ayamay sizlar uchun jang qilgan edi, sizlarni Midiyonlarning qo'lidan qutqargan edi. ¹⁸ Sizlar esa otamning xonadoniga qarshi chiqib, uning yetmish nafar o'g'lini bir toshning ustida qatl qildingizlar. Cho'risi tuqqan Abumalekni esa qarindoshingiz bo'lgani uchun Shakam beklarining ustidan shoh qilib tayinladingizlar. ¹⁹ Agar bugun Gido'n xonadoniga nisbatan vijdonan ish tutgan bo'lsangiz, Abumalekdan mamnun bo'lib shodlaning, u ham sizlardan mamnun bo'lib shodlansin. ²⁰ Aks holda, Abumalekdan olov chiqib, Shakam va Bayt-Millo beklarini yamlab yuborsin. Shakam va Bayt-Millo beklaridan ham olov chiqib, Abumalekni kuydirib yo'q qilsin.”

²¹ So'ng Yo'tom Abumalekdan qo'rqqanidan Ber hududiga qochib qoldi.

²² Abumalek uch yil Isroilda hukmronlik qildi. ²³ Xudo esa Abumalek va Shakam beklari orasida nizo chiqarish uchun bir ruh yubordi. Shuning uchun Shakam beklari Abumalekka xoinlik qilishdi. ²⁴ Bu hodisa Gido'nning yetmishta o'g'lini o'ldirgan Abumalekdan va uning bu jinoyatini qo'llab turgan Shakam beklaridan qasos olinishining daragi edi. ²⁵ Shunday qilib, Shakam beklari Abumalekka qarshi tog'larning tepalarida, pistirmalarda odamlarini o'tirg'izib qo'yishgandi. Ular o'tgan-ketganlarni

talab, bor–yo‘g‘ini tortib olishardi. Abumalek bundan xabar topdi.

²⁶ Gal ismli bir odam o‘z og‘a–inilari bilan Shakamga ko‘chib keldi. U Shakam beklarining ishonchini qozondi. Gal Evid degan odamning o‘g‘li edi. ²⁷ Shakamlilar dalaga chiqib, uzumzorlaridan uzum terishdi, uni ezib sharob tayyorlashdi, so‘ng ziyofat qilishdi. Ular xudosining uyida o‘tirib, ziyofat qilishar ekan, yeb–ichib Abumalekni mazax qilishdi: ²⁸ “Abumalek kim bo‘libdiki, biz, Shakamlilar, unga xizmat qilsak? — shang‘illab gapini boshladi Gal. — Padari buzrukvorimiz Xamo‘r bu shaharga asos solgan edi. Shunday ekan, Xamo‘r naslidan bo‘lgan bironta odam bizga hukmronlik qilishi kerak. Abumalek esa yetti yot begona bo‘lgan Gido‘nning o‘g‘li–ku! Nega biz uning va hokimi Zabulning oldida bosh egishimiz kerak ekan? ²⁹ Agar bu odamlar qo‘lim ostida bo‘lganda edi, Abumalekni o‘zim yo‘q qilardim! Unga, lashkaringni ko‘paytirib, jangga chiq, degan bo‘lardim.”

³⁰ Shahar hokimi Zabul Galning bu so‘zlarini eshitgach, g‘azabi alanga oldi. ³¹ U bildirmay Abumalekning oldiga chopar jo‘natib* dedi: “Qarang, Evid o‘g‘li Gal butun urug‘i bilan Shakamga kelib, shaharni sizga qarshi qo‘zg‘atmoqda. ³² Shuning uchun yarim tunda lashkaringiz bilan yo‘lga tushib, dalalarda yashirining. ³³ Ertasiga saharda turib, shaharga qo‘qqisdan hujum qiling. Gal qo‘shinlari bilan sizlarga qarshi chiqqanda qo‘lingizdan kelganicha ular bilan olishing.”

³⁴ Shunday qilib, Abumalek lashkari bilan yarim tunda yo‘lga tushdi. Ular to‘rt qismga bo‘linib Shakam yaqinida pisib yotishdi.

³⁵ Gal chiqib shahar darvozasida turganda, Abumalek bir qism lashkari bilan qirlar orqasidan chiqib keldi. ³⁶ Gal ularni ko‘rgach, Zabulga dedi:

— Qarang! Qirlardan odamlar tushib kelmoqda!

— Qo‘ysang–chi, — dedi Zabul. — Qirlar soylari ko‘zingga odamlar bo‘lib ko‘rinyapti.

³⁷ — Qarang, qirlardan odamlar pastga tushib kelishyapti, boshqa bir qismi esa folbinlarning daraxti* tomonidan yaqinlashyapti, — dedi yana Gal.

³⁸ — Katta ketib: “Abumalek kim bo‘pti biz unga xizmat qilsak?” deb gapirgan sen emasming?! — dedi shunda Zabul, — sen mana shu lashkarni mazax qilgan eding–ku. Qani, bo‘l, endi chiqib ular bilan jang qil.

³⁹ Shakam beklari Gal boshchiligida chiqib, Abumalekka qarshi jang qilishdi.

⁴⁰ Abumalek Galni quvib ketdi, ammo Gal qochib qoldi. O‘sha kuni Shakam sipohlarining ko‘plari halok bo‘ldi, butun jang maydoni to shahar darvozasigacha jasadlarga to‘ldi.

⁴¹ Abumalek Armaxda* o‘rnashdi, Zabul esa Galni barcha qarindoshlari bilan Shakamdan quvib yubordi. Ular endi Shakamda yashay olmas edilar.

⁴² Ertasi kuni Shakamlilar yumushlarini bajarmoq uchun dalalarga chiqmoqchi ekanligidan Abumalek xabardor bo‘ldi. ⁴³ U lashkarini uch qismga bo‘ldi. Lashkar dalalardagi qirlarda pisib yotdi. Abumalek shahardan chiqib kelayotgan odamlarni ko‘rib, lashkari bilan ularga hamla qildi. ⁴⁴ Lashkarning bir qismi Abumalek boshchiligida shahar darvozasini qo‘lga kiritdi. Ular shahar darvozasi oldidan siljimadilar. Lashkarning qolgan ikki qismi esa daladagi odamlarga hujum qilib, ularni qirib tashladi. ⁴⁵ O‘sha kuni Abumalek kun bo‘yi shaharga qarshi jang qildi. Oxiri shaharni qo‘lga oldi. U yerdagi hamma odamni qatl qildi. Shaharni esa vayron qilib, ustidan tuz sochib tashladi*.

⁴⁶ Shakam qal‘asining beklari buni eshitgach, o‘sha yerdagi Baal–Berit* uyining

qo'rg'oniga kirib, bekinib oldilar. ⁴⁷ Beklarning hammasi qo'rg'onda ekanligidan xabardor bo'lgan Abumalek ⁴⁸ lashkari bilan Zalmon tog'ining* tepasiga chiqdi. Qo'lidagi bolta bilan bir bog'lam o'tin kesib, orqasiga ortib oldi. So'ng lashkariga: "Qani, sizlar ham xuddi shunday qilinglar", deb buyurdi. ⁴⁹ Sipohlarning har biri bir bog'lamdan o'tin kesib oldi. Ular Abumalekka ergashib o'tinlarni qo'rg'onning atrofiga terib chiqdilar, so'ng qal'aga o't qo'yidilar. Qal'adagi hamma odamlar halok bo'ldi. U yerda mingtacha ayol va erkak kishi bor edi.

⁵⁰ Shundan so'ng Abumalek Tavoiz shahriga yo'l oldi. Shaharni qamal qilib, qo'lga kiritdi. ⁵¹ Ammo shaharning ichida juda baland bir qo'rg'on bor edi. Shahardagi ayolu erkaklar, hamma shahar beklari o'sha qo'rg'on ichiga qochib kirishdi. Ular eshiklarni tambalab, tomga chiqib olishdi. ⁵² Abumalek qo'rg'ondagilarga qarshi jang qildi, unga o't qo'ymoqchi bo'lib, yoniga bordi. ⁵³ Shu payt bir ayol tepadan tegirmon toshini uloqtirib, Abumalekning boshini yorib yubordi. ⁵⁴ Jon talvasasida Abumalek qurolbardorini yoniga chaqirib:

— Bo'l, qilichingni sug'urib meni o'ldir, — dedi, — yana odamlar: "Uni ayol kishi o'ldirdi", deb yurishmasin.

Shunda yigit qilich suqib, Abumalekni o'ldirdi. ⁵⁵ Odamlar Abumalekning o'lganini ko'rib uylariga tarqalib ketishdi. ⁵⁶ Otasiga xiyonat qilib, yetmishta aka-ukasini o'ldirgan Abumalekni Xudo shu yo'sinda jazolagan edi. ⁵⁷ Shuningdek, Shakamliklarning ham qilgan qabihliklari uchun ta'zirini bergan edi. Ular Gido'n o'g'li Yo'tomning qarg'ishiga yo'liqdilar.

10-BOB

To'lo

¹ Abumalekning o'limidan so'ng Puvax o'g'li To'lo Isroil xalqini dushmanlardan ozod qildi. U Issaxor qabilasidan bo'lgan Do'do'ning nabirasi bo'lib, Efrayim qirlaridagi Shomir shahrida istiqomat qilardi. ² U Isroil xalqiga yigirma uch yil davomida hakam* bo'lib xizmat qildi. So'ngra olamdan ko'z yumib, Shomirda dafn qilindi.

Yovir

³ Undan keyin Giladlik Yovir hakam bo'ldi. U yigirma ikki yil davomida Isroilga rahnamolik qildi. ⁴ Uning o'ttizta o'g'li bor edi. Ular o'ttizta eshakni minishar va Gilad o'lkasidagi o'ttizta shaharga egalik qilishardi*. Bu shaharlar bugunga qadar* Yovir shaharlari* deb ataladi. ⁵ Yovir olamdan o'tib, Kamonda dafn qilindi.

Yiftox

⁶ Isroil xalqi yana Egamizning oldida qabihliklar qilib, Baal va Ashtaretning tasvirlariga sig'inish bilan bir qatorda, Oram, Sidon, Mo'ab, Ommon va Filist xalqlarining xudolariga sajda qildi. Egamizdan yuz o'girib, Unga sajda qilmay qo'ydi. ⁷ Bundan nihoyatda g'azabl原因an Egamiz Isroil xalqini Filist va Ommon xalqlarining qo'lga berdi. ⁸ O'sha yili ular Isroil xalqiga zulm qilib, rosa ezdilar. Iordanning sharqida, ya'ni Gilad o'lkasida istiqomat qilgan Isroil xalqiga ular o'n sakkiz yil davomida zulmini o'tkazib keldilar. Ilgarilari bu yerlar Amor xalqiga tegishli edi. ⁹ Shunisi yetmaganday, Ommon xalqi Yahudo, Benyamin va Efrayim qabilalariga ham hujum qilmoqchi bo'lib, Iordan daryosining narigi qirg'og'iga o'tib olgan edi.

Bundan qattiq tashvishga tushgan ¹⁰ Isroil xalqi:

— Biz gunoh qildik! — deya Egamizga faryod qildi. — Biz oʻz Xudoyimizdan yuz oʻgirib, Baalning tasvirlariga sigʻindik.

¹¹ Egamiz esa ularga shunday dedi:

— Men sizlarni Misr, Amor, Ommon va Filist xalqlarining zulmidan qutqardim.

¹² Sidonliklarning, Omolek va Moyun* xalqlarining jabru zulmidan nolib, Menga yolvorganingizda, sizlarga najot berdim. ¹³ Shunga qaramay, sizlar Mendan yuz oʻgirib, boshqa xudolarga sigʻindingizlar. Boʻldi, yetar! Endi sizlarni qutqarmayman! ¹⁴ Borib, oʻzlaringiz tanlab olgan xudolaringizga iltijo qilinglar. Qiynalganingizda ular sizlarga najot berishsin.

¹⁵ — Biz gunoh qildik! Bizga xohlaganingni qil, ammo bugun bizni dushmanlarimizdan qutqargin, — deya oʻtindi Isroil xalqi Egamizdan.

¹⁶ Shunday qilib, ular begona xudolarning tasvirlarini yoʻq qilib, Egamizga sajda qildilar. Isroil xalqining chekkan azob-uqubatlarini koʻrgan Egamiz ularga nihoyatda achindi.

¹⁷ Ommon xalqi odamlarini jangga safarbar qilib, qarorgohini Gilad oʻlkasida joylashtirdi. Isroil xalqi esa toʻplanib, qarorgohini Mispaxda* joylashtirdi. ¹⁸ Isroil qabilalarining rahnamolari: “Ommon xalqiga kim birinchi boʻlib hujum qilar ekan?” — deya bir-birlariga qarab olishdi. Soʻng: “Jangni boshqargan odam Giladga hokim boʻladi” degan qarorga kelishdi.

11-BOB

¹ Giladlik Yiftox dovyurak jangchi edi. Uning otasi Gilad, onasi esa fohisha bir ayol edi. ² Giladning xotini ham unga oʻgʻillar tugʻib bergan edi. Ular ulgʻaygach, Yiftoxga: “Otamizdan qolgan merosga sening hech qanday haqing yoʻq! Bor, yoʻqol! Sen boshqa ayolning bolasisan”, deya haydagan edilar. ³ Yiftox aka-ukalaridan qochib, Tov yurtiga borgan edi. Oʻsha yerda oʻrnashib olganidan soʻng, atrofiga yaramas odamlarni toʻplab, bosqinchilik qila boshlagan edi.

⁴ Oradan maʼlum vaqt oʻtgach, Ommon xalqi Isroil xalqiga hujum qildi. ⁵ Ommon xalqi Isroil xalqiga hujum qilganda, Gilad oqsoqollari Yiftoxni olib kelgani Tov yurtiga joʻnadilar.

⁶ Ular Yiftoxga:

— Biz bilan yura qol, — dedilar. — Ommon xalqi bilan jang qilganimizda bizga rahnamolik qilgin.

⁷ — Sizlar meni mensimay otamning uyidan haydagan edingiz-ku! — deya zarda qildi ularga Yiftox. — Nima uchun endi boshingizga kulfat tushganda mening oldimga keldingizlar?

⁸ — Boʻlar ish boʻldi endi, — deyishdi Gilad oqsoqollari. — Biz sening oldingga bosh egib keldik, biz bilan borib Ommon xalqiga qarshi jang qil, Giladliklarga oʻzing bosh boʻl.

⁹ Yiftox Gilad oqsoqollariga shunday dedi:

— Xoʻp, mayli, sizlarga qoʻshilib, Ommon xalqiga qarshi jang qildim ham deylik. Bordi-yu, Egam dushmanlarni qoʻlimga bersa, men sizlarga hukmronlik qilaman.

¹⁰ Gilad oqsoqollari esa Yiftoxni ishontirib:

— Xudo shohid, hammasi aytganingday boʻladi, — dedilar.

¹¹ Yiftox Gilad oqsoqollari bilan ketdi. Xalq uni hokim va lashkarboshi qilib tayinladi. Yiftox esa qo'ygan shartlarini Mispaxda* Egamizning huzurida qayd qildi.

¹² Yiftox Ommon shohiga choparlarni yuborib dedi: "O'ramizda nima bo'lib o'tgan ediki, sen mening yurtimga jang qilib kelding?" ¹³ Ommon shohi Yiftox choparlariga shunday javob berdi: "Isroil xalqi Misrdan chiqib kelganda, janubdagi Arnon soyligidan to shimoldagi Yavoq daryosigacha va g'arbdagi Iordan daryosigacha bo'lgan hamma yerlarimni tortib olgan edi. Borib Yiftoxga aytinglar, yerlarimni menga tinchgina qaytarib bersin."

¹⁴ Yiftox yana choparlarini Ommon shohiga yuborib ¹⁵ dedi:

"Isroil xalqi na Mo'ab, na Ommon yerlarini tortib olgan. ¹⁶ Ular Misrdan chiqqandan keyin, Qizil dengiz* tomon sahrodan yurib, Kadeshga* kelgan edilar.

¹⁷ Shunda Edom shohi huzuriga elchilar jo'natib, Edom yurti orqali o'tib ketishga ijozat so'radilar. Ammo Edom shohi quloq solmadi. Ular Mo'ab shohidan ham ijozat so'radilar, biroq u ham rozi bo'lmagandan keyin, Kadeshda qoldilar.

¹⁸ Keyin ular sahroga yo'l olib, Edom va Mo'ab yurtlarini aylanib o'tdilar. Mo'ab hududining sharqiy chegarasi bo'ylab yurib, qarorgohni Arnon soyligining narigi qirg'og'ida qurdilar. Arnon soyligi Mo'abning chegarasi bo'lgani uchun, ular daryodan o'tmadilar, Mo'ab yurtiga oyoqlarini ham bosmadilar.

¹⁹ So'ng elchilarini Xashbonda hukmronlik qilgan Amor xalqining shohi Sixo'n oldiga yuborib, hududingizdan yurtimizga o'tib ketaylik, deb ijozat so'radilar.

²⁰ Ammo shoh Sixo'n rozi bo'lmadi. U barcha odamlarini yig'di-da, qarorgohini Yaxazda joylashtirib, Isroil xalqiga hujum qildi. ²¹ Ammo Isroil xalqining Xudosi — Egamiz Sixo'nni barcha odamlari bilan Isroil xalqining qo'liga berdi. Shuning uchun Isroil xalqi o'sha yurtda istiqomat qilgan Amor xalqining barcha yerlarini qo'lga kiritdi. ²² Ular Arnondan Yavoqqacha, sahrodan Iordangacha bo'lgan Amor xalqining barcha yerlariga ega bo'ldilar. ²³ Isroil xalqining Xudosi — Egamizning O'zi bu yerlarni Amor xalqidan tortib olib, O'zining xalqi Isroilga berdi. Shunday ekan, ularni qaytarib olishga sening hech qanday haqing yo'q. ²⁴ Undan ko'ra, xudoying Xamo'sh bergan narsalarga egalik qil!* Biz esa Egamiz Xudo bizga bergan hamma narsaga egalik qilamiz!

²⁵ Nima, sening Zippur o'g'li Boloqdan ortiq joying bormidi?!* U Mo'ab shohi bo'la turib, Isroil xalqi bilan biron marta ham tortishgan emas. Biron marta ham bizga qarshi jang qilgan emas.

²⁶ Isroil xalqi uch yuz yildan beri Arnon soyligining bo'yidagi shaharlarda, Xashbon, Aror va ularning atrofidagi qishloqlarda yashab kelmoqda. Nima uchun shu paytgacha o'sha yerlarni qaytarib olmading?! ²⁷ Men senga hech qanday yomonlik qilmadim, sen esa menga qarshi jang qilmoqchi bo'lib noto'g'ri ish qilyapsan. Xudoga soldim, Uning O'zi bugun kim haq, kim nohaq ekanini ko'rsatsin."

²⁸ Ammo Ommon shohi Yiftoxning so'zlarini eshitishni ham xohlamadi.

²⁹ Egamizning Ruhi Yiftoxni qamrab oldi. Yiftox Gilad va Manashe yerlaridan o'tib, Giladdagi Mispax shahriga yetib bordi. U yerdan yo'lida davom etib, Ommon yurti tomon yurdi. ³⁰ So'ng qasam ichib, Egamizga dedi: "Agar jangda Ommon xalqini

yengishimga yordam bersang, ³¹ uyimga eson-omon qaytib borganimdan so'ng meni qarshilab chiqqan birinchi tirik jonni Senga qurbonlik qilib kuydiraman." ³² Yiftox lashkari bilan Ommon xalqining ustiga bostirib borib, jang qildi. Egamiz Ommon xalqini Yiftoxga taslim qildi. ³³ Yiftox Arordan Minnit atrofigacha bo'lgan yigirmata shaharni va Ovil-Karomgacha bo'lgan barcha qishloqlarni vayron qildi. Katta talafot ko'rgan Ommon xalqi Isroil xalqiga bo'ysundi.

Yiftoxning qizi

³⁴ Yiftox Mispaxdagi o'z uyiga qaytib kelganda, qizi childirma chalib o'ynaganicha, uni qarshilab chiqdi. Bu qiz uning yolg'iz farzandi edi. ³⁵ Yiftox uni ko'rgach, qayg'u-alamdan kiyimlarini yirtib:

— Voy qizim! Nima qilib qo'yding?! — dedi. — Yurak-bag'rimni qon qilding-ku! Men Egamizga qasam ichgan edim, endi so'zimni qaytib ololmayman!

³⁶ — Otajon, — dedi qizi, — Egamizga so'z bergan bo'lsangiz, zinhor so'zingizdan qaytmang, chunki Egamiz sizga dushmaningiz — Ommon xalqi ustidan g'alaba berdi. ³⁷ Mening esa birgina tilagim bor. Menga ikki oy muhlat bersangiz, men dugonalarim bilan toqqa chiqib, u yerda yoshligim xazon bo'lganidan qayg'uray. Chunki men endi hech qachon turmushga chiqmayman.

³⁸ Yiftox unga ijozat berib, ikki oyga toqqa jo'natib yubordi. Qiz dugonalari bilan toqqa chiqib, qayg'urib yig'ladi. ³⁹ Ikki oy o'tgach, otasining yoniga qaytib keldi. Yiftox Egamizga bergan va'dasiga vafo qildi. Qiz bokira edi.

Shundan keyin Isroilda bir odat paydo bo'ldi: ⁴⁰ har yili Isroil qizlari tog'larga chiqib, to'rt kun davomida Giladlik Yiftoxning qizi uchun motam tutadigan bo'lishdi.

12-BOB

Efrayim qabilasi va Yiftox

¹ Efrayim qabilasi lashkarini to'plab, Iordan daryosining narigi qirg'og'idagi Zofunga o'tib Yiftoxga do'q qildi:

— Nega sen Ommon xalqiga qarshi jang qilganingda bizni ham chaqirmading? Shu qilganing uchun biz seni uyingga qo'shib yondirib yuboramiz!

² — Men sizlarni yordamga chaqirgan edim-ku, — dedi Yiftox. — O'shanda, bizga jabr-zulm o'tkazgan Ommon xalqi bilan qattiq janjallashib qolganimda, o'zingiz menga yordam bermadingiz-ku! ³ Sizlar menga yordam bermasligingizni bila turib, jonimni xatar ostiga qo'ydim-da, Ommon xalqining ustiga bostirib borib hujum qildim. Egamiz esa ularni mening qo'limga berdi. Nima uchun endi sizlar kelib menga qarshi urush qilmoqchisizlar?!

⁴ Efrayim qabilasidan bo'lganlar Gilad avlodini haqoratlab: "Giladliklar kim bo'libdi?! Ular bor-yo'g'i Efrayim qochoqlari-ku, ular hatto Efrayim va Manashe yerlarida yashab yurishibdi", deb aytgan edilar. Shuning uchun Yiftox Gilad avlodidan bo'lgan barcha erkaklarni yig'ib, Efrayim qabilasi bilan jang qildi. Efrayim qabilasi bu jangda mag'lub bo'ldi.

⁵ Efrayim qabilasining omon qolgan jangchilarini qo'lga tushirish uchun Yiftox Iordan daryosining kechuv joylariga soqchilarni qo'ydi. Qachonki Efrayim qochoqlaridan biri kelib: "O'tib ketay", deb ruxsat so'raganda, soqchilar: "Mabodo Efrayim qabilasidanmasmisan?" deya savol berishardi. Qochoq: "Yo'q", deb javob

bergach, ⁶ ular unga: “Unday bo’lsa, Shibbolet, degin”, deyishar edi. O’sha odam: “Sibbolet”, deb aytar edi, chunki Efrayim qabilasidagilar “Shibbolet” so’zini to’g’ri talaffuz qila olmas edilar. “Sibbolet” degan odamni soqchilar Iordan kechuv joyining o’zidayoq o’ldirishardi. O’sha kuni Efrayim qabilasidan qirq ikki ming nafar odam halok bo’ldi.

⁷ Giladlik Yiftox olti yil Isroil xalqiga hakam* bo’ldi. So’ng olamdan ko’z yumib, Gilad o’lkasidagi shaharlarning birida dafn qilindi.

Ibsan, Elo’n va Abdo’n

⁸ Undan keyin Isroil xalqiga Baytlahmlik* Ibsan hakam bo’ldi. ⁹ Uning o’ttiz o’g’li bilan o’ttiz qizi bor edi. U qizlarini urug’idan tashqariga uzatib, o’g’illariga kelinlarni ham boshqa urug’lardan olib bergandi. Ibsan yetti yil Isroil xalqiga hakam bo’ldi. ¹⁰ So’ng olamdan o’tib, Baytlahmda dafn qilindi.

¹¹ Undan keyin Zabulun qabilasidan bo’lgan Elo’n ismli bir kishi hakam bo’ldi. U o’n yil davomida Isroilga rahnamolik qildi. ¹² Elo’n olamdan ko’z yumdi va Zabulun hududidagi Oyjavlonda dafn qilindi.

¹³ Undan keyin Piratonlik Xilliyolning o’g’li Abdo’n hakam bo’ldi. ¹⁴ Uning qirqta o’g’li va o’ttizta o’g’il nabirasi bor edi. Ular yetmishta eshakni minib yurishardi*. Abdo’n sakkiz yil Isroil xalqiga hakam bo’ldi. ¹⁵ So’ng Abdo’n ham olamdan o’tdi va Efrayim qirlaridagi ona shahri Piratonda dafn etildi. Ilgarilari o’sha joylar Omolek xalqiga tegishli bo’lgan.

13–BOB

Shimsho’nning tug’ilishi

¹ Isroil xalqi yana Egamizning oldida qabih ishlar qilgani uchun, Egamiz ularni qirq yilga Filist xalqining qo’liga berdi.

² O’sha zamonda Zoroxlik bir odam bor edi. U Dan qabilasidan* bo’lib, ismi Monuvax edi. Uning xotini bepusht bo’lib, farzandi yo’q edi. ³ Bir kuni Egamizning farishtasi ayolga zohir bo’lib shunday dedi: “Sen shu paytgacha bola ko’rishga ojiz eding, ammo ko’p o’tmay sen homilador bo’lib, o’g’il tug’asan. ⁴ Sharob va o’tkir ichimliklarni endi icha ko’rma, harom narsani ham yema, ⁵ chunki sen homilador bo’lib, o’g’il ko’rasan. Bola tug’ilishi bilanoq Xudoga nazr qilingay*, shuning uchun bolaning boshiga ustara tegmasin. Isroilni Filistlarning qo’lidan ozod qilishni boshlaydigan o’shadir.” ⁶ Keyin ayol erining oldiga borib dedi: “Oldimga Xudoning bir odami keldi, uning ko’rinishi xuddi Xudoning farishtasiga o’xshagan juda qo’rqinchli edi. Uning qayerdan kelganini so’ramabman. O’zi ham menga ismini aytmadi. ⁷ Uning gapiga qaraganda, men homilador bo’lib, o’g’il ko’rar ekanman. Bola tug’ilishi bilanoq bir umrga Xudoga nazr qilinar ekan, shuning uchun men sharobni ham, o’tkir ichimlikni ham, harom narsani ham og’zimga olishim mumkin emas ekan.”

⁸ “Yo Rabbii, — deya Egamizga yolvordi Monuvax, — o’sha odamingni yana oldimizga yuborishingni iltijo qilib so’rayman. U kelib, bo’lajak o’g’limizga nima qilishimiz kerakligini o’rgatib ketsin.”

⁹ Monuvaxning ibodati ijobat bo’ldi. Ayol dalada o’tirgan bir paytda Xudoning farishtasi yana ayolning oldiga keldi. Ammo o’sha paytda Monuvax u yerda yo’q edi.

¹⁰ Ayol shoshib–pishib erining oldiga yugurdi–da: “Tunov kun oldimga kelgan odam

yana menga zohir bo'ldi!" — deb aytdi. ¹¹ Monuvax turib xotiniga ergashdi. O'sha odamning oldiga kelib:

— Bu ayolga gapirgan sizmidingiz? — deb so'radi.

— Ha, men edim, — deya javob berdi u.

¹² — Aytganlaringiz amalga oshganidan so'ng, bola qay tarzda yashashi kerak? U nima ish qiladi? — deb so'radi Monuvax.

¹³ Egamizning farishtasi Monuvaxga shunday deb javob berdi:

— Xotining aytganlarimning hammasini so'zsiz bajarsin. ¹⁴ Uzumdan tayyorlangan bironta narsani ham og'ziga olmasin. Sharob va o'tkir ichimliklarni ichmasin, hech qanday harom narsa yemasin. Aytganlarimning hammasiga rioya qilsin.

¹⁵ Monuvax Egamizning farishtasiga:

— Bir oz kutib tursangiz, sizga bir uloqcha tayyorlab bersam, — dedi.

¹⁶ — Kutganim bilan, baribir, taomingni yemayman, — dedi Egamizning farishtasi. — Lekin uloqchani kuydiriladigan qurbonlik qilmoqchi bo'lsang, uni Egamizga baxshida et.

Monuvax u Egamizning farishtasi ekanligini bilmagandi.

¹⁷ Keyin Monuvax Egamizning farishtasiga:

— Bizga ismingizni ayting. Toki aytganlaringiz ro'yobga chiqqanda, sizni duo qilib yuraylik, — dedi.

¹⁸ Egamizning farishtasi esa:

— Nega ismimni so'rayapsan? Aytganim bilan baribir unga aqling yetmaydi, — dedi.

¹⁹ Monuvax Egamizga atab, uloqchani katta bir toshning ustida qurbonlik qilib kuydirdi, unga qo'shib don nazri ham kuydirdi. Shu onda Monuvax va uning xotini oldida Egamiz ajoyib bir mo'jiza yaratdi: ²⁰ qurbongoh alangasi osmonga chirmashayotgan edi. Egamizning farishtasi ham alangaga qo'shilib yuqoriga ko'tarilib ketdi. Buni ko'rgan Monuvax bilan xotini yerga muk tushishdi. ²¹ Farishta ko'zdan g'oyib bo'ldi-yu, boshqa ularga ko'rinmadi. Shundan keyin Monuvax o'sha odam Egamizning farishtasi ekanligini angladi. ²² Monuvax xotiniga:

— Biz o'lamiz, chunki biz Xudoni ko'rdik!* — dedi.

²³ — Agar Egamiz bizni o'ldirmoqchi bo'lganda, don nazri va qurbonligimizni qabul qilmagan bo'lardi, — dedi xotini. — Bu mo'jizalarni bizga ko'rsatib, bunday narsalarni aytib o'tirmagan bo'lardi.

²⁴ Ayol o'g'il ko'rdi, uning ismini Shimsho'n qo'ydi. Bola katta bo'ldi, Xudo esa uni yorlaqadi. ²⁵ Shimsho'n Zorox bilan Eshtoyo'l shaharlari* orasidagi Dan qabilasining qarorgohida* bo'lganda, Egamizning Ruhi uni boshqara boshladi.

14–BOB

Shimsho'n va Timnaxlik ayol

¹ Bir kuni Shimsho'n Timnax degan shaharga bordi. Timnaxda u bir Filist qizni ko'rib qoldi. ² Uyiga qaytib kelgach, ota-onasiga shunday dedi:

— Men Timnaxda bir Filist qizni ko'rdim. Uni menga olib beringlar.

³ — O'z xalqimiz orasida qiz qurib qolibdimi?! Endi borib sunnatsiz Filistlardan qiz olishimiz qolgandi, — deb javob berdi ular.

Ammo Shimsho'n otasiga:

— Menga o'sha qizni olib bering, men uni yoqtirib qoldim, — deb turib oldi.

⁴ Bu Egamizning xohishi edi, ammo Shimsho'nning ota-onasi bundan bexabar edilar. Egamiz Filistlarga qarshi jang qilish uchun bironta bahona qidirayotgan edi. O'sha zamonda Filistlar Isroilda hukmronlik qilardilar.

⁵ Shimsho'n ota-onasi bilan Timnaxga yo'l oldi. Ular Timnax uzumzorlariga yaqinlashganlarida, birdan Shimsho'n oldidan bir sher chiqib qolib, o'kirganicha unga tashlanmoqchi bo'ldi. ⁶ O'sha zahoti Egamizning Ruhi Shimsho'nni qamrab olib, kuchini oshirdi. Shimsho'n sherni, xuddi uloqchani parchalaganday, qo'llari bilan osongina ikkiga bo'lib tashladi. Ammo bo'lib o'tgan voqea haqida ota-onasiga og'iz ham ochmadi.

⁷ So'ng Shimsho'n qizning oldiga borib, u bilan gaplashdi, qiz Shimsho'nga nihoyatda xush keldi. ⁸ Ko'p o'tmay Shimsho'n qizga uylanmoqchi bo'lib, Timnaxga qaytib bordi. Yo'l-yo'lakay sherning o'ligini ko'rib ketay deb, o'sha tomon yo'l soldi. Qarasa, sherning murdasida asalarining uyasi bilan asal bor ekan. ⁹ U bir hovuch asal olib, yo'l-yo'lakay yeb ketdi. Ota-onasining oldiga kelganda, ularga ham yeb ko'rgani berdi, lekin asalni sherning murdasidan olganini aytmadi*.

¹⁰ Shimsho'nning otasi kelinini ko'rmoqchi bo'lib, qudasining uyiga kirdi. Shimsho'n o'sha yerda to'y munosabati bilan katta bir ziyofat berdi. O'sha vaqtdagi urf-odatlar bo'yicha, kuyovlar katta ziyofatlar berishardi. ¹¹ Shimsho'n ziyofat berish uchun Timnaxga borganda, Filistlar uning oldiga kuyov navkar qilib, o'ttizta yigitni yubordilar.

¹² Shimsho'n ularga:

— Kelinglar, sizlarga bir topishmoq aytayin, — dedi. — Agar uni topib, ziyofatning yetti kuni ichida menga tushuntirib bersangizlar, har biringizga bittadan kimxob to'n va bir sidradan kiyim-bosh beraman. ¹³ Bordi-yu, topishmog'imni topolmasangizlar, sizlar menga o'ttizta kimxob to'n bilan o'ttiz sidra kiyim-bosh berasizlar.

Shunda ular:

— Qani, topishmog'ingni ayt, uni eshitaylik-chi, — deyishdi.

¹⁴ Shimsho'n topishmog'ini aytdi:

“Xo'randaning ichidan xo'rak chiqdi,
Kuchlining ichidan shirinlik chiqdi.”

Oradan uch kun o'tdi, ammo Filist yigitlari topishmoqni topolmadilar. ¹⁵ Oxiri, yettinchi* kuni Shimsho'nning qaylig'iga do'q qilib: “Sizlar bizni shilmoqchi bo'lib bu yerga taklif qilganmidingizlar?! — dedilar. — Bo'l, eringni aldab-suldab topishmoqning ma'nosini bizga bilib ber, bo'lmasa seni ham, otangning xonadonini ham yondirib yuboramiz.” ¹⁶ Shunda kelinchak Shimsho'nning oldiga borib rosa yig'ladi.

— Sen meni yomon ko'rar ekansan! — deya xarxasha qildi u. — Meni zarracha bo'lsa ham yaxshi ko'rganingda edi, topishmoqning javobini allaqachon aytgan bo'lar eding.

— Menga qara, — dedi unga Shimsho'n. — Buni ota-onamga ham aytmagan bo'lsam, nega senga aytar ekanman?!

¹⁷ Ziyofat yetti kun davom etgan bo'lsa, o'sha yetti kun davomida kelin unga xiralik qilib yig'layverdi. Yettinchi kuni Shimsho'nning yuragini shu qadar ezib yubordiki, u toqat qila olmay topishmoqning javobini aytib berdi. Qiz javobni darhol Filist yigitlariga yetkazdi. ¹⁸ O'sha kuni qosh qoraymasdan oldin yigitlar Shimsho'nning oldiga kelib, topishmoqning javobini aytdilar:

“Asaldan shirin nima bor?!
Sherdan kuchli nima bor?!”

Shimsho'n: “Agar g'unajinimni ishga solmaganlaringda, topishmog'imni topolmas edilaring”, — dedi.

¹⁹ So'ng Egamizning Ruhi Shimsho'nni qamrab olib, uning kuchini yanada oshirdi. Shimsho'n Ashqalon shahriga* ketdi. U yerda o'ttiz nafar Ashqalonlik odamni o'ldirib, kiyim-boshlarini yechib oldi. O'sha kiyim-boshlarni topishmoqning javobini aytganlarga berdi-yu, jahl ustida otasining uyiga qaytib ketdi. ²⁰ Kelinning otasi esa qizini Shimsho'nning kuyov jo'rasiga uzatib yubordi.

15-BOB

¹ Oradan vaqt o'tdi. Bug'doy o'rimi paytida, Shimsho'n bir uloqcha olib, xotiniining oldiga bordi. U qaynatasiga:

— Men xotinimning oldiga kirmoqchiman, — dedi.

Qaynatasi esa Shimsho'nni ichkariga kirgizmadi.

² — Sen qizimni tashlab ketding, deb o'ylagandim, — dedi u. — Shuning uchun uni kuyov jo'rangga uzatib yubordim. Qara, kenja qizim undan ham chiroyliroq. Kel, uning o'rniga singlisini ola qol.

³ — Bu safar Filistlarga yomonlik qilsam, aybga buyurmaysiz, — deb chiqib ketdi Shimsho'n.

⁴ Shimsho'n uch yuzta tulki ushlab keldi. Tulkilarni juft-juft qilib, dumlarini bir-biriga bog'ladi-da, orasiga bittadan mash'ala qistirdi. ⁵ So'ng mash'alalarni yoqib, tulkilarni Filistlarning bug'doyzorlariga qo'yib yubordi. Bug'doyzor va don g'aramlarini alanga oldi-yu, Filistlarning uzumzorlari va zaytun bog'larini yamladi. ⁶ Filistlar: “Buni kim qildi?” deb surishtira boshladilar. “Buni Timnaxlik bir odamning kuyovi, Shimsho'n qildi, — dedi bir kishi. — U o'sha Timnaxlikning qiziga uylangan ekan, qaynatasi esa qizini kuyovning jo'rasiga uzatib yuboribdi.” Shunda Filistlar kelib, o'sha juvon bilan otasining xonadonini* yoqib yuborishdi. ⁷ Shimsho'n bundan xabardor bo'lgach, Filistlarning oldiga borib: “Ont ichib aytamanki, shu qilmishlaring uchun sizlardan o'ch olmaganimcha qo'ymayman!” — dedi. ⁸ Shimsho'n ularni shafqatsizlarcha qirib tashladi. Keyin esa u yerlarni tark etib, Etom qoyasidagi* bir g'orga borib yashadi.

Shimsho'n Filistlarni yengadi

⁹ Ko'p o'tmay Filistlar Yahudoda qarorgoh qurib, Lexi* shahrini bosib olishdi.

¹⁰ Yahudo odamlari: “Nima uchun bizga hujum qildingizlar?” deb so'radilar. Ular esa: “Biz Shimsho'nni qo'lga olmoqchimiz. Bizga qilgan yomonligini qaytarib o'z boshiga solmoqchimiz”, deb javob berishdi. ¹¹ Yahudo qabilasidan uch mingta odam Etom qoyasiga borib Shimsho'nga:

— Filistlar bizga hukmronlik qilishlarini bilmaysanmi? — dedilar. — Sen boshimizga bitgan balo bo'lding-ku!

Shimsho'n javob berib dedi:

— Men qilmishlariga yarasha jazosini berdim, xolos.

¹² — Biz seni olib ketgani keldik, — dedi Yahudo odamlari. — Seni bog'lab Filistlarga

bermoqchimiz.

— Xo‘p, mayli, — dedi Shimsho‘n. — Ammo sizlar meni o‘ldirmaslikka so‘z beringlar.

¹³ — Biz seni o‘ldirmaymiz, — deb so‘z berdi ular. — Biz seni bog‘lab, ularga topshirsak bo‘ldi.

Yahudo odamlari Shimsho‘nni ikkita yangi arqon bilan bog‘lab, shaharga olib keldilar. ¹⁴ Shimsho‘n Lexiga kelganda, Filistlar uni qiy–chuv bilan qarshilab olishdi. Shu zahoti Egamizning Ruhi Shimsho‘nni qamrab olib, yanada kuchini oshirdi. Shimsho‘n qo‘llaridagi arqonlarni kuygan zig‘ir tolalarini uzayotganday osonlikcha uzib tashladi.

¹⁵ So‘ng atrofiga bir nazar solib, eshakning jag‘ suyagini ko‘rib qoldi. Jag‘ suyagi oftobda qurib ketmagani uchun qattiq va og‘ir edi. Shimsho‘n suyakni olib, Filistlarni savalay boshladi. O‘sha kuni u ming nafar odamni o‘ldirdi. ¹⁶ Shunda Shimsho‘n dedi:

“Eshakning jag‘ suyagi bilan mingta odamni o‘ldirdim.

Eshakning jag‘ suyagi bilan ularni uyum–uyum* qildim.”

¹⁷ U gapini tugatib bo‘lgach, suyakni uloqtirib yubordi–da, o‘sha joyni Ramat–Lexi* deb atadi.

¹⁸ Shimsho‘n rosa chanqab ketdi, so‘ng Egamizga iltijo qilib dedi: “Sen qulingga shunday buyuk bir g‘alabani berding. Hozir esa men tashnalikdan ado bo‘lib, sunnatsizlarning qo‘liga tushamanmi?!” ¹⁹ Xudo Lexida yer ostidagi bo‘shliqni yorib, u yerdan suv chiqardi. Shimsho‘n suv ichib o‘ziga keldi. Shuning uchun buloq En–Xaqqor* deb ataldi, u bugunga qadar* Lexidadir.

²⁰ Filistlar hukmronligi davrida Shimsho‘n Isroil xalqiga yigirma yil hakamlilik* qildi.

16–BOB

Shimsho‘n G‘azoda

¹ Bir kuni Shimsho‘n Filistlarning shahri G‘azoga bordi. U yerda bir fohisha ayolni ko‘rib uning oldiga kirdi. ² G‘azoliklar Shimsho‘n kelganini bilgach, o‘sha joyni o‘rab olishdi. Ularning ba‘zilari shahar darvozasida* yashirinib, kechasi bilan uni poylab turishdi. Ular tun bo‘yi pisib, “Qani, tong yorishguncha kutib turaylik–chi, keyin uni o‘ldiramiz”, deb o‘ylayotgan edilar. ³ Shimsho‘n esa fohishanikida faqatgina yarim kechagacha bo‘ldi. U tun yarmida turib, shahar darvozasini yondorlari bilan sug‘urib oldi–da, barcha tambalari bilan yelkasiga ortib, Xevron* ro‘parasidagi tepalikning ustiga olib chiqdi.

Shimsho‘n va Dalila

⁴ Ko‘p o‘tmay Shimsho‘n So‘rax vodiysida yashaydigan Dalila ismli bir juvonni yaxshi ko‘rib qoldi. ⁵ Filist beklari* juvonning oldiga kelib, shunday dedilar: “Shimsho‘n bunday buyuk kuchni qayerdan olarkan? Uni bog‘lab bo‘ysundirish yo‘lini biz uchun bilib bersang, har birimiz senga 1100 bo‘lakdan kumush* beramiz.”

⁶ Bir kuni Dalila Shimsho‘nga yalinib:

— Iltimos, buyuk kuchingiz sirini menga aytib bering, — dedi. — Qanday qilib sizni bog‘lab, bo‘ysundirib bo‘ladi?

⁷ Shimsho‘n unga shunday javob berdi:

— Agar meni yettita yangi, qurib ulgurmagan kamon ipi* bilan bog‘lab tashlashsa,

men el qatori kuchsiz bo'lib qolaman.

⁸ Shunda Filist beklari juvonga yettita yangi, hali qurib ulgurmagan kamon ipini keltirdilar. Dalila iplar bilan Shimsho'nni bog'lab qo'ydi. ⁹ Shu payt ichkari xonada bir nechta odam poylab turar edi. Juvon Shimsho'nga qarab:

— Shimsho'n! Filistlar kelyapti! — deb baqirdi.

Ammo olov ipak tolalarini qanday yo'q qilsa, Shimsho'n ham kamon iplarini xuddi shunday uzib tashladi. Shimsho'nning siri siriligicha qoldi.

¹⁰ — Siz meni aldab ahmoq qildingiz, — dedi unga Dalila. — Iltimos, sizni qanday qilib bog'lash kerakligini menga ayta qoling.

¹¹ — Agar meni yangi, ishlatilmagan arqonlar bilan bog'lashsa, men el qatori kuchsiz bo'lib qolaman, — dedi Shimsho'n.

¹² Shunda Dalila yangi arqonlarni oldi-da, uni bog'lab:

— Shimsho'n! Filistlar kelyapti! — deb baqirdi, odamlar esa ichkari xonada poylab turishar edi.

Ammo Shimsho'n qo'llaridagi arqonlarni ipni uzganday uzib tashladi.

¹³ — Shu paytgacha meni aldab, ahmoq qilib keldingiz! — dedi Dalila. — Menga ayting-chi, sizni qanday qilib bog'lab tashlasa bo'ladi?

— Agar sochimning yettita tutamini dastgohdagi matoga qo'shib to'qib, moki yordamida yaxshilab mahkamlab qo'ysang, men el qatori kuchsiz bo'lib qolaman, — dedi Shimsho'n.

¹⁴ Shimsho'n uxlab yotganda, Dalila uning yetti tutam sochini dastgohdagi matoga qo'shib to'qidi-da*, moki yordamida yaxshilab mahkamlab qo'ydi. Keyin esa:

— Shimsho'n! Filistlar kelyapti! — deb baqirdi.

Shimsho'n uxlab yotgan joyida sakrab turdi-da, mokini uloqtirib, matoni dastgohi bilan sochidan yulqib tashladi.

¹⁵ Dalila unga dedi:

— Dilingiz mendan yiroq ekan, qanday qilib menga: "Seni sevaman", deysiz?! Siz meni uch marta aldadingiz, kuchingiz sirini menga aytmadigingiz.

¹⁶ Dalila har kuni yalinaverib, Shimsho'nning quloq-miyasini yedi. Bundan bezor bo'lgan ¹⁷ Shimsho'n butun sirini aytib berdi:

— Biron marta ham ustara boshimga tegmagan. Chunki onamning qornidayoq Xudoga nazr qilinganman*. Agar sochimni oldirsam, kuchim yo'q bo'ladi va men el qatori kuchsiz bo'lib qolaman.

¹⁸ Dalila Shimsho'n unga butun sirini oshkor qilganini fahmlagach, Filist beklariga xabar jo'natib dedi: "Bu safar yana bir bor kelib ketinglar, chunki u menga butun sirini oshkor qildi." Shunda Filistlar Dalilaga va'da qilgan pullarini olib, uning oldiga bordilar.

¹⁹ Dalila Shimsho'nni tizzasida uxlatib qo'ydi-da, bir odamni chaqirib uning yetti tutam sochini qirqtirib tashladi. Shimsho'n zaiflashib, kuchdan qoldi. ²⁰ Dalila esa:

— Shimsho'n! Filistlar kelyapti! — deb baqirdi.

Shimsho'n uyqudan turib, har safargidek o'zimni xalos qilaman, deb o'yladi. Ammo Egamiz uni tark etgan edi, Shimsho'n esa bundan bexabar edi. ²¹ Filistlar uni qo'lga olib, ko'zlarini o'yib tashlashdi. So'ng G'azoga olib ketib, zanjirband qilishdi. Shimsho'n zindondagi tegirmon toshini yurgizib, g'alla yanchar edi. ²² Shimsho'nning sochlari yana o'sa boshladi.

Shimsho'nning o'limi

²³ Bayramga yig'ilgan Filist beklari: "Xudoyimiz Do'g'on dushmanimiz Shimsho'nning ustidan bizga g'alaba berdi!" deya shodu xurramlik bilan xudosiga ko'p qurbonliklar keltirdilar. ²⁴ Xalq Shimsho'nni ko'rgach: "Yurtimizni xarob qilgan, talay sipohlarimizni o'ldirgan dushmanni xudoyimiz qo'limizga berdi", deya xudosiga hamdu sanolar ayta boshladi. ²⁵ Mast, vaqti chog' bo'lgan odamlar: "Shimsho'nni keltiringlar, biz uchun bir o'ynab bersin!" deb baqira boshladilar. Shimsho'nni zindondan keltirishdi, odamlar uni tomosha qilsin deb, ustunlar o'rtasiga turg'izib qo'yishdi. ²⁶ Shimsho'n uni yetaklab kelgan yigitga dedi: "Binoni ko'tarib turgan ustunlarni paypaslab ko'ray. Ularga suyanib olmoqchiman." ²⁷ Uy erkagu ayol bilan to'lgan, hamma Filist beklari o'sha yerda edi. Tomning ustidagi ochiq ayvonda uch mingga yaqin odam Shimsho'nni tomosha qilayotgan edi.

²⁸ Shimsho'n Egamizga iltijo qilib, dedi: "Yo Egam Rabbiy, meni esla. Ey Xudo, yana bir bor menga kuch ber, men Filistlardan ikki ko'zim uchun yoppasiga o'ch olay."

²⁹ Shimsho'n uyni ko'tarib turgan o'rtadagi ikki ustun orasida turgan edi. U o'ng qo'lini biriga, chap qo'lini ikkinchisiga qo'ydi—da, tirandi. ³⁰ Keyin qichqirib: "O'lsam, Filistlar bilan o'lay!" — dedi—yu, kuchi boricha ustunlarni itardi. Uy qulab, u yerdagi beklar bilan odamlarni bosib qoldi. Shunday qilib, o'sha joyda o'lgan odamlarning soni Shimsho'n hayot davrida o'ldirgan odamlarning sonidan ziyoda edi.

³¹ Shimsho'nning aka-ukalari bilan butun oilasi G'azoga kelib, uning jasadini uyga olib ketishdi. Keyin otasi Monuvaxning Zorox bilan Eshtoyo'l shaharlari* orasidagi xilxonasiga dafn qilishdi. Shimsho'n yigirma yil davomida Isroil xalqiga hakam* bo'lgan edi.

17-BOB

Mixoning butlari

¹ Efrayim qirlarida Mixo degan bir odam yashardi. ² Bir kuni u onasiga shunday dedi: — Ona, esingizdami, 1100 bo'lak kumushni* o'g'irlatib qo'ygan edingiz. O'shanda o'g'rini oldimda qarg'agansiz. Mana, o'sha kumushingiz. Uni men olgandim.

Shunda onasi:

— Iloyim baraka topgin, o'g'lim! — dedi.

³ Mixo 1100 bo'lak kumushni onasiga qaytarib berdi. Onasi esa:

— Men bu kumushni bosh—ko'zingdan xayr—sadaqa qilib, Egamga bag'ishlayman, — dedi, — undan quyma va o'yma butlar yasattiraman. O'sha kumush o'zingga qaytib keladi, o'g'lim.

⁴ Mixo qaytarib bergan kumush bo'laklarining 200 tasini* onasi zargarga berdi. Zargar but yasab, uni kumush bilan qopladi*. Tayyor bo'lgan but Mixoning uyiga o'rnatildi. ⁵ Mixoning bir sajdagohi bor edi. U ruhoniylar kiyadigan maxsus libos* tiktirib, yana bir nechta xonaki sanamlar* yasattirdi, so'ng o'g'illaridan birini o'zining sajdagohiga ruhoniy qilib tayinladi. ⁶ O'sha davrda Isroilda shoh yo'q edi. Har bir odam bilganini qilar edi.

⁷ Yahudo hududidagi Baytlahm shahrida* bir yosh levi* yashardi. ⁸ Bu odam o'ziga boshqa joydan boshpana topmoqchi bo'lib, Baytlahmni tark etdi. U yo'l yurib, Efrayim qirlaridagi Mixoning uyiga kelib qoldi.

⁹ — Qayerlikсан, o'g'lim? — deb so'radi undan Mixo.

— Men Yahudodagi Baytlahmdan kelgan leviman, — deb javob berdi u. — O'zimga boshpana qidirib yuribman.

¹⁰ — Kel, menikida tura qol, — dedi Mixo. — Mening maslahatchim hamda ruhoniym bo'l. Men esa har yili senga o'n bo'lakdan kumush* to'lab, kiyim-kechaging bilan yeguligingni beraman.

¹¹⁻¹² Levi Mixonikida turishga rozi bo'ldi. Mixo uni ruhoniylar qilib tayinladi. Levi Mixonikida yashab yurdi va Mixoga xuddi o'g'liday bo'lib qoldi. ¹³ Shunda Mixo dedi: “Mana endi Egam menga baraka berishini bilaman, chunki levining o'zi menga ruhoniylar bo'lib xizmat qilyapti.”

18-BOB

Mixo va Dan qabilasi

¹ Bu voqealar sodir bo'lgan davrda Isroilda shoh yo'q edi. Dan qabilasi Isroil qabilalari orasida o'ziga ulush bo'lib tushgan yerni hanuz qo'lga kiritmagani sababli istiqomat qilish uchun joy qidirib yurgan edi. ² Bir kuni ular o'z qabilasining jamiki urug'lari orasidan beshta jangchini tanlab: “Boringlar, yurtning sinchiklab tekshirib chiqinglar”, — deya ularni Zorox va Eshtoyo'l shaharlaridan* jo'natib yubordilar. Bu odamlar yo'l yurib, Efrayim qirlaridagi Mixoning uyiga kelib qolishdi va tunni o'sha yerda o'tkazishdi. ³ Ular Mixoning uyida bo'lganlarida yosh levini* shevasidan tanib qolishdi—da, uning oldiga borib:

— Bu yerga qanday qilib kelib qolding? Bu yerda nima qilib yuribsan? — deb so'rashdi.

⁴ U javob berib: “Mixo meni ishga oldi, ruhoniylar qilib tayinladi”, — dedi. Mixo unga qilgan hamma yaxshiliklarini aytib berdi.

⁵ Shunda ular leviga:

— Xudoga iltijo qilib, ishimiz o'ngidan kelish-kelmasligini bilib ber, — dedilar.

⁶ — Hech narsadan xavotirlanmanglar. Egamizning O'zi sizlarga bu ishda madadkordir, — dedi ruhoniylar.

⁷ Beshala odam yo'lga ravona bo'ldi. Ular Layish shahriga kelib, u yerda Sidon* aholisi kabi muloyim, xotirjam va tinch—totuv yashayotgan odamlarni ko'rishdi. Bundan tashqari, atrofdagi xalqlardan birontasi o'sha xalqqa xavf solmagan, yurtiga tajovuz qilmagandi. Ular Sidondan ancha uzoqda bo'lib, atrofdagi shaharlar bilan hech qanday aloqa o'rnatmagan edilar. ⁸ Beshala odam Zorox bilan Eshtoyo'lga — o'z urug'—aymoqlarining oldiga qaytib borishdi.

— Bizga qanday xabar olib keldingizlar? — deb so'radi ulardan qarindosh—urug'lari.

⁹ Ular shunday javob berishdi:

— Kelinglar, Layishga hujum qilaylik! Biz ko'rgan yurt nihoyatda yaxshi ekan. Nimaga qaqqayib turibsizlar?! Bo'linglar, o'sha yerga borib yurtning qo'lga kiritaylik. ¹⁰ U yerga borganlaringda, xotirjam yashayotgan odamlarga duch kelasizlar. Barcha narsaga mo'l va keng bu yerni Xudo chindan ham qo'lingizga beryapti.

¹¹ Dan qabilasining olti yuzta odami jang aslahalari bilan qurollanib, Zorox bilan Eshtoyo'ldan safarga o'tlanishdi. ¹² Ular yo'l yurib, o'z qarorgohini Yahudodagi Xirat—Yo'rim shahrining g'arb tomonida qurishdi. Shuning uchun o'sha joy bugunga qadar*

Dan qarorgohi* deb ataladi.

¹³ U yerdan ular Efrayim qirlari tomon yo'l olib, Mixoning uyiga yaqinlashib qolishdi.

¹⁴ Shunda yurtini, aniqrog'i, Layish shahrining atroflarini ko'rib chiqqan beshta odam birodarlariga deyishdi: "Bu xonadonlarning birida ruhoniylar libosi*, xonaki sanamlar* va but borligidan xabarlarining bormi? Nima qilishimiz kerakligini yaxshi o'ylab ko'ringlar." ¹⁵ Ular yosh levi turadigan Mixoning uyiga borib, levidan hol-ahvol so'radilar. ¹⁶ Olti yuzta qurollangan Dan qo'shini darvozaning yonida turgan edi.

¹⁷ Ayg'oqchilik qilgan beshta odam to'ppa-to'g'ri ichkariga bostirib kirib, ruhoniylar libosi, xonaki sanamlar va kumush bilan qoplangan butni olmoqchi bo'ldilar. Levi esa qurollangan olti yuzta odam bilan darvoza yonida qolgan edi. ¹⁸ Ayg'oqchilar Mixoning uyiga kirib, ruhoniylar libosi, xonaki sanamlar va butni olganlarini ko'rgan levi ularga:

— Bu nima qilganlaring? — dedi.

¹⁹ — Jim bo'li! — deb do'q qildi ular. — Ovozingni o'chirib biz bilan yur. Bizga maslahatchi va ruhoni bo'l. O'zing o'ylab ko'r, sen bittagina xonadonga ruhoni bo'lganing yaxshimi yoki Isroilning butun bir qabilasigami?

²⁰ Ruhoniyga bu taklif ma'qul keldi. U ruhoniylar libosi, xonaki sanamlar va kumush bilan qoplangan butni olib, Dan odamlari bilan ketdi.

²¹ Dan odamlari bola-chaqalarini, chorvayu mol-mulkini oldinga o'tkazib, safarlarini davom ettirishdi. ²² Ular Mixoning uyidan ancha uzoqlashib qolganlarida, Mixo qo'ni-qo'shnilarini to'pladi-da, Dan odamlarining ketidan quvib ketdi. ²³ So'ng ovozi boricha baqirib, Dan odamlarini chaqirdi. Ular esa orqaga o'girilib Mixoga:

— Tinchlikmi?! Shuncha odamni yetaklab kelibsan?! — dedilar.

²⁴ — Sizlar men yasattirgan xudolar bilan ruhoniymni olib ketib, meni ship-shiydam qildingiz-ku. Yana: "Tinchlikmi?" deganingiz nimasi?! — deya javob berdi Mixo.

²⁵ — Ovozingni o'chir, — dedi unga Dan odamlari. — Bo'lmasa, qoni qaynagan birodarlarimiz jag'ingni ezib, o'zingni ham, uyingdagilarni ham yo'q qilib yuborishadi.

²⁶ Dan odamlari yo'ldan qolmadilar. Mixo esa ularga bas kelolmasligini ko'rib, uyiga qaytib ketdi.

²⁷ Dan qabilasi Mixo yasattirgan narsalarni va uning xizmatida bo'lgan ruhoniyni Layishga olib bordilar. Ular Layishda tinch va xotirjam yashayotgan odamlarni qilichdan o'tkazib, shaharga o't qo'yidilar. ²⁸ Layish aholisiga najot beradigan hech kim yo'q edi, chunki Layish Sidondan juda uzoqda bo'lib, yaqin atrofidagi shaharlar bilan esa hech qanday aloqa o'rnatmagan edi. Layish Bayt-Rexob shahri bilan bir vodiya joylashgan edi. Dan qabilasi shaharni tiklab, u yerda o'rnashib oldi. ²⁹ Shaharni esa ota-bobosi Yoqub* o'g'li Danning nomi bilan atadi. Dan shahrining eski nomi Layish edi. ³⁰ Dan qabilasi o'zi uchun Mixodan tortib olgan, kumush bilan qoplangan butni o'rnatdi. Gershom o'g'li Yo'natan esa ularga ruhoni bo'ldi. Yo'natan Musoning* nabirasi edi. Isroil xalqi surgun bo'lguniga qadar*, Yo'natanning butun nasli ham Dan qabilasiga ruhoniylilik qildi. ³¹ O'sha davrda Xudoning uyi Shilo' shahrida* joylashgan edi, ammo Dan qabilasi u yerga bormay, Mixo yasattirgan butga sajda qilib keldi.

19-BOB

Givo aholisi og'ir gunoh qiladi

¹ Isroilda shoh bo'lmagan o'sha davrlarda Efrayim qirlarining kimsasiz joyida Levi

qabilasidan bir odam yashardi. U Yahudo hududidagi Baytlahm shahridan bir cho'rini* o'ziga xotin qilib oldi. ² Ammo xotini unga bevafoqlik qilib, otasining uyiga — Yahudodagi Baytlahmga qaytib ketdi. Oradan to'rt oy o'tdi. ³ Levi esa u bilan yarashmoqchi bo'lib, orqasidan bordi. U o'zi bilan xizmatkori va bir juft eshagini olgan edi. Ular xotining qizlik uyiga yetganlarida, levining qaynatasi ularni xursand bo'lib qarshilab oldi. ⁴ U qo'ymay, ularni uyida uch kun mehmon qildi. Ular yeb-ichib, u yerda tunadilar.

⁵ To'rtinchi kuni levi barvaqt turib yo'lga shaylandi. Qaynatasi esa unga: "Yo'lga chiqishdan oldin choy-poy ichib oling, o'g'lim, quvvat bo'ladi, keyin ketarsizlar", — dedi.

⁶ Shunda ular o'tirib, birga yeb-ichishdi. Keyin qizning otasi: "Bugun ham qolib dam olsangizlar bo'lardi", — dedi. ⁷ Levi ketmoqchi bo'lib o'rnidan turganda ham uni yana qo'yarda-qo'ymay uyida olib qoldi. ⁸ Beshinchi kuni levi ketmoqchi bo'lib erta bilan saharda turganda, qizning otasi unga: "Choy-poy ichib oling, kechroq ketarsizlar", — dedi. Ular o'tirib yeb-ichishdi.

⁹ Levi xotini va xizmatkori bilan ketmoqchi bo'lib dasturxondan turganda, qaynatasi unga shunday dedi: "Qarang, o'g'lim, kech bo'lib qoldi. Shu yerda tunab qolaqolinglar. Kun ham og'ib qopti. Bu yerda qolib, damingizni olinglar. Ertaga esa saharda turib uylaringga ketarsizlar."

¹⁰ Levi ko'nmay yo'lga tushdi. Xotini va xurjun ortilgan bir juft eshagi bilan yo'l yurib Yobus shahriga, ya'ni Quddusga yetib oldi. ¹¹ Ular Yobusga yaqinlashganlarida kech kirib qolgandi. Xizmatkor xo'jayiniga dedi: "Keling, Yobus xalqining shahriga kirib, u yerda tunab qolaylik." ¹² "Yo'q, — dedi xo'jayin. — Isroil xalqiga yot bo'lgan begonalarning shahriga kirmaymiz, undan ko'ra, yo'limizni davom qilib, Givoga boramiz." ¹³ Levi gapida davom etib xizmatkoriga dedi: "Kel, ikkovidan biriga — Givoga yoki Ramaga* yetib olishga harakat qilaylik." ¹⁴ Ular yo'lda davom etib, kunbotar paytida Benyamin qabilasiga qarashli Givo shahriga yaqinlashib qolishdi. ¹⁵ So'ng Givoda tunab qolmoqchi bo'lib, shahar tomon yo'l olishdi-da, borib shaharning maydonida o'tirishdi, ammo hech kim ularni tunash uchun uyiga taklif qilmadi.

¹⁶ Oqshom kirganda, bir chol daladagi ishlarini tugatib qaytib kelayotgan edi. Givoda yashayotgan aholining aksariyat qismi Benyamin qabilasidan edi, ammo bu chol Givoga Efrayim qirlaridan kelib, endi shu yerlarda istiqomat qilayotgan edi. ¹⁷ Chol shahar maydonida o'tirgan musofirlarni ko'rib:

— Qayerdan kelib, qayerga ketyapsizlar? — deb so'radi.

¹⁸ Levi shunday javob berdi:

— Biz Yahudodagi Baytlahmga borgan edik, endi esa uyimizga — Efrayim qirlaridagi olis qishlog'imizga qaytib ketyapmiz. Yo'lda Egamizning uyini ham ziyorat qilib ketmoqchimiz, ammo bu yerdagilarning birontasi ham tunab qolishimiz uchun bizni uyiga taklif qilmayapti. ¹⁹ Bizga turar joydan bo'lak hech narsa kerak emas. O'zimiz uchun non va sharobimiz bor. Eshaklarimizga ham yem-xashak g'amlab kelganmiz.

²⁰ — Uyimga marhamat qilinglar, — dedi chol. — Men hamma kamchiliklaringizning g'amini yeyman. Faqat ko'chada qolmasangizlar, bas!

²¹ Chol ularni uyiga olib borib, eshaklariga yem berdi. So'ng mezbonu mehmonlar oyoqlarini yuvib* ovqatlanishdi.

²² Ular dam olib o'tirganlarida, birdaniga shaharning yaramas odamlari uyni o'rab olishdi-da, eshikni tars-turs urib:

— Sening uyingga kelgan odamni bu yoqqa chiqar, biz u bilan birga bo'lishni

istaymiz! — deya uy egasiga do‘q urishdi.

²³ Uyning egasi — chol ularning oldilariga chiqib:

— Yo‘q ukalarim, bunday jirkanch ish qilmanglar! — deb o‘tindi. — Bunday sharmandalik qilmanglar, axir, u mening mehmonim—ku. ²⁴ Mana, mening bokira qizim va u kishining xotini bor. Men ularni sizlarning oldingizga olib chiqay, ularni nima qilsangiz qilinglar, ammo bu odam bilan bunday xunuk ish qilmanglar.

²⁵ Lekin odamlar cholning gaplariga quloq solishmadi. Shunda levi xotinini itarib, ularning oldilariga chiqarib yubordi. Ular ayol bilan yotib, ertalabgacha uni zo‘rlashdi. Tong yorishayotganda esa qo‘yib yuborishdi. ²⁶ Saharda ayol kelib, xo‘jayini tunab qolgan cholning eshigi oldida yiqildi va tong otguncha u yerda qoldi.

²⁷ Ertalab xo‘jayini yo‘lga chiqmoqchi bo‘lib, eshiklarni ochdi. Qarasa, eshik tagida xotini qo‘llarini ostonaga uzatib yotgan ekan. ²⁸ “Qani, tura qol, bo‘l, ketyapmiz”, — dedi u. Lekin javob bo‘lmadi*. Keyin u xotinini eshagiga ortib, uyiga yo‘l oldi. ²⁹ U uyiga yetib kelgach, pichoq bilan xotining jasadini o‘n ikki qismga bo‘ldi. Bo‘laklarni butun Isroil bo‘ylab Isroilning o‘n ikki qabilasiga yubordi. ³⁰ Buni ko‘rgan har bir odam shunday deb aytardi: “Isroil xalqi Misrdan chiqqanidan beri bunday vahshiy hodisa sodir bo‘lmagan. Endi o‘ylab ko‘raylik, mulohaza qilib hukm chiqaraylik!”

20-BOB

Isroil xalqi urushga tayyorlanadi

¹ Dan va Bersheba shaharlarining orasidagi keng hududda va Gilad o‘lkasida yashagan butun Isroil xalqi bir yoqadan bosh chiqarib, Egamiz huzurida Mispaxda* to‘plandi. ² Xudo ahlining yig‘inida jamiki Isroil qabilalarining yo‘lboshchilari va 400.000 qurollangan piyoda sipoh qatnashdi. ³ Mispaxdagi yig‘in haqidagi xabar tez orada Benyamin qabilasiga ham yetib bordi.

Isroil xalqi shunday dedi:

— Bu jinoyat qanday qilib yuz berganini bizga aytib ber.

⁴ O‘ldirilgan ayolning eri levi javob berdi:

— Men xotinim* bilan tunamoq uchun Benyamin qabilasiga qarashli Givo shahriga bordim. ⁵ Kechasi Givoning ba‘zi bir odamlari uyni o‘rab olishdi. Ular meni o‘ldirmoqchi bo‘lib, mening o‘rnimga xotinimni shu qadar zo‘rlashdiki, bechora jon berdi. ⁶ Aql bovar qilmaydigan bu razolat Isroilda sodir bo‘ldi! Shuning uchun men xotinimning jasadini bo‘lak-bo‘lak qilib, bo‘laklarni Isroil bo‘ylab jo‘natdim. ⁷ Endi esa birodarlarim, hammalaringiz shu haqda mulohaza qilib, biron-bir maslahat beringlar.

⁸ Yig‘inda ishtirok etganlar turib bir ovozdan:

— Birontamiz ham o‘z chodirimizga yoki uyimizga qaytib ketmaymiz, — dedi. ⁹ — Biz bunday qilamiz: Givoga qarshi jang qilishdan oldin, shaharga kim hujum qilishi kerakligini Xudodan so‘rab, qur’a tashlaymiz*. ¹⁰ Isroil xalqining o‘ndan bir qismi jangchilarni oziq-ovqat bilan ta‘minlab turadi. Qolganlar esa Benyamin yeridagi Givo* aholisini Isroilda qilgan sharmandaligi uchun jazolaydi.

¹¹ Shunday qilib, butun Isroil xalqi bir yoqadan bosh chiqarib, shaharga hujum qilish uchun to‘plandi.

¹² Isroil qabilalari Benyamin qabilasi bo‘ylab odamlarni yuborib dedilar: “Ey xaloyiq, orangizdagi ayrim odamlar dahshatli bir jinoyatga qo‘l urdi. ¹³ Givodagi yaramaslarni

hoziroq bu yerga chiqaringlar, biz ularni o'ldirib, Isroil xalqi orasidan yovuzlikni yo'q qilamiz." Ammo Benyamin qabilasi Isroil xalqining gaplariga quloq solmadi. ¹⁴ Ular shaharlaridan chiqib, Isroil xalqiga qarshi jang qilish uchun Givoga bordilar. ¹⁵ O'sha kuni Givo shahridan bo'lgan yetti yuzta saralangan jangchidan tashqari Benyamin qabilasining boshqa shaharlaridan kelgan qurollangan sipohlarning soni yigirma olti ming edi. ¹⁶ Bularning orasida yetti yuz nafar chapaqay askar bor edi. Ularning hammasi mohir mergan edi. Ularga bir tola sochni nishon qilib qo'ygan taqdirda ham palaxmondan tosh otib, mo'ljalga bexato tekkizishardi. ¹⁷ Isroil xalqi esa Benyamin qabilasidan ajralgan holda 400.000 qurollangan mohir jangchini to'pladi.

Benyamin qabilasiga qarshi jang

¹⁸ Isroil lashkari Baytil shahridagi sajdagohga* chiqib: "O'ramizdan kim birinchi bo'lib Benyamin qabilasiga hujum qilishi kerak?" — deya Xudoga iltijo qildi.

"Yahudo qabilasi hujum qilsin", — deb javob berdi Egamiz.

¹⁹ Keyingi kuni ertalab Isroil lashkari borib, Givo shahrining yaqinida qarorgoh qurdi. ²⁰ So'ng ular Benyamin jangchilariga hujum qilish uchun Givo shahrining ro'parasida saf tortishdi. ²¹ Benyamin jangchilari Givodan chiqib, Isroil lashkari bilan jang qilishdi. O'sha kuni yigirma ikki ming Isroil sipohi halok bo'ldi. ²²⁻²³ Isroil lashkari Egamizning huzuriga borib, kechgacha faryod qildi. Ular Egamizdan: "Benyamin qarindoshimizga qarshi yana jang qilaylikmi?" — deb so'rashdi. "Ularga hujum qilinglar", — deb javob berdi Egamiz. Isroil lashkari ko'tarinki ruhda ilgarigiday avvalgi joyda saf tortdi.

²⁴ Ular ikkinchi kuni ham Benyamin jangchilariga qarshi jang qilishdi. ²⁵ O'sha kuni Benyamin jangchilari Givodan chiqib, yana o'n sakkiz ming mohir Isroil sipohini o'ldirishdi. ²⁶ Shunda Isroil lashkari Baytilga* qaytib, yig'i-sig'i qildi. Ular o'sha kuni kechgacha Egamizning huzurida o'tirib ro'za tutishdi. Egamiz huzurida kuydiriladigan qurbonliklar va tinchlik qurbonliklarini keltirishdi.

²⁷⁻²⁸ Xudoning Ahd sandig'i o'sha yerda — Baytilda turgan edi, Elazar o'g'li Finxaz esa Ahd sandig'i yonida o'z xizmatini ado etardi. Finxaz Horunning nabirasi edi.

Isroil lashkari Egamizdan: "Qarindoshimiz Benyamin qabilasiga qarshi jang qilaylikmi, yo'qmi?" — deb so'radi.

"Jang qilinglar, — deb javob berdi ularga Egamiz. — Ertaga Men ularni sizlarning qo'lingizga beraman." ²⁹ Isroil lashkari Givoning tevarak-atrofidagi pistirmalarga odamlarni o'tirg'izib qo'ydi. ³⁰ O'zlari esa uchinchi marta Benyamin jangchilariga qarshi jang qilish uchun Givo ro'parasida oldingiday saf tortishdi. ³¹ Benyamin jangchilari urushga chiqishdi. Isroil lashkari ilgarigidek chekina boshladi. Benyamin jangchilari Isroil lashkarini ta'qib qilib, shahardan uzoqlashib qolishdi. Ular Baytil va Givoga ketadigan katta yo'llarda va ochiq maydonlarda o'ttitztacha Isroil sipohini o'ldirishdi.

³² Benyamin jangchilari: "Bular oldingiday tumtaraqay bo'lishyapti", deb o'ylashgan edi. Aslida esa Isroil lashkari ularni shahardan uzoqlashtirish niyatida shunday qilayotgan edi.

³³ Isroil lashkarining asosiy qismi jang maydonini orqaga — Baal-Tamar shahri tomon tortdi. Shunda birdaniga Gebo tekisligidagi* pistirmada yotgan sipohlar chiqishdi. ³⁴ Isroil lashkarining o'n ming saralangan jangchisi Givoga hujum qildi va u yerda qattiq jang boshlandi. Benyamin jangchilari bunday falokat yuz berishini

kutishmagan edi.

³⁵ Egamiz ularni Isroil lashkari oldida mag'lub qildi. O'sha kuni Isroil lashkari qurollangan 25.100 Benyamin jangchisini o'ldirdi. ³⁶ Shunda Benyamin jangchilari mag'lubiyatga uchraganlarini tushunishdi.

Isroil lashkarining asosiy qismi Benyamin jangchilari oldida chekingan edi. Shu orqali ular Givo atrofidagi pistirmalarda o'tirgan Isroil sipohlariga shaharga hujum qilish uchun qulay vaziyat yaratib bergan edilar. ³⁷ Pistirmadagi sipohlar Givo tomon otildilar. Ular shahardagi bor odamni qirib tashladilar. ³⁸ Isroil lashkarining asosiy qismi bilan pistirmadagi sipohlar o'zaro shunday kelishib olgandilar: shahardan quyuq tutun chiqishi bilanoq, ³⁹ Isroil lashkarining asosiy qismi orqaga qaytib jang qilishi kerak edi.

Shu orada Benyamin jangchilari o'ttiztacha Isroil sipohini o'ldirgan edilar. Shu sababdan ular: "Isroil lashkari ilgarigiday chekinishi aniq", deb o'ylagan edilar. ⁴⁰ Biroq ortga qaraganlarida shahardan quyuq tutun bulut bo'lib ko'tarilganini va butun shahar yong'in ostida qolganini ko'rdilar. ⁴¹ Shunda Isroil lashkarining asosiy qismi ortiga qaytdi. Benyamin jangchilari esa mag'lubiyatga uchraganlarini anglab, sarosimaga tushdilar. ⁴² Ular Isroil lashkaridan qochmoqchi bo'lib, sahro tomon yugurdilar, ammo qirg'indan qochib qutula olmadilar. Chunki shahardan chiqib kelayotgan sipohlar bilan Isroil lashkarining asosiy qismi ularni ikki tomondan siqib kelayotgan edi. ⁴³ Isroil lashkari Benyamin jangchilarini qurshovga olib, Givoning sharq tomonigacha ularni to'xtamay ta'qib qilib, o'ldirdi. ⁴⁴ Benyamin qabilasining o'n sakkiz ming bahodir jangchisi halok bo'ldi. ⁴⁵ Boshqalari esa sahrodagi Rimmon qoyasiga qarab qochishdi. Isroil lashkari ulardan besh mingtasini katta yo'llarda qirib tashladi, qolganlarini esa Gido'mgacha ta'qib qilib, yana ikki mingtasini o'ldirdi. ⁴⁶ O'sha kuni Benyamin qabilasidan jami yigirma besh ming qurollangan dovyurak jangchi halok bo'ldi. ⁴⁷ Ammo olti yuzta sipoh sahrodagi Rimmon qoyasiga qochishga muvaffaq bo'ldi. Ular to'rt oy mobaynida u yerda yashab yurdilar. ⁴⁸ Isroil lashkari Benyamin shaharlariga qaytib, u yerda qolgan-qutgan odamlarni, mollarni, barcha jonzotni qirib tashladi, atrofdagi shaharlarga o't qo'ydi.

21-BOB

Benyamin yigitlari uchun kelinlar

¹ Isroil xalqi Mispaxdagi* yig'inda: "Birontamiz ham Benyamin qabilasiga qiz uzatmaymiz", — deb ont ichgan edi. ² Benyamin qabilasi bilan bo'lgan urushdan keyin Isroil xalqi Baytilga* borib, Xudoning huzurida kechgacha o'tirdi. Ular faryod ko'tarib: ³ "Ey Isroil xalqining Xudosi — Egamiz, nega bunday ko'rgilik boshimizga tushdi?! Nega Isroilning bir qabilasi yo'q bo'lib ketdi?!" deya achchiq-achchiq yig'ladilar.

⁴ Ertasi kuni odamlar barvaqt turib, u yerda qurbongoh qurdilar. Ular kuydiriladigan qurbonliklar va tinchlik qurbonliklarini keltirdilar. ⁵ Keyin bir-birlaridan: "Isroil qabilalaridan Egamiz huzurida o'tkazilgan yig'inga kelmaganlar bormi?" deb so'radilar. Chunki ular, Mispaxda — Egamiz huzurida o'tkazilgan yig'inda ishtirok etmagan har bir kishining jazosi o'limdir, deb qat'iy bir qasam ichgan edilar. ⁶ Isroil xalqi o'z jigari bo'lgan Benyamin qabilasiga achinib: "Evoh, bugun Isroilning bir qabilasi yo'q bo'ldi", deya ko'p o'kindi. ⁷ "O'sha qabiladan faqatgina bir nechta yigit omon qoldi, xolos. Endi ular uchun qayerdan qiz topamiz? Birontamiz ularga qiz uzatmaymiz, deb Egamizning

nomi bilan qasam ichgan edik–ku!”

⁸ Isroil xalqi: “Mispaxdagi yig’inda qatnashmaganlar bormi?” deya surishtira boshladi. Shunda Giladdagi Yobosh shahrining aholisi yig’inda qatnashmaganligi ma’lum bo’ldi. ⁹ Chunki yo’qlama qilinganda o’sha shahardan hech kim yo’q edi. ¹⁰ Butun jamoa o’n ikki ming jangchini tanlab, ularga: “Boringlar, Giladdagi Yobosh shahrining butun aholisini qirib tashlanglar, xotinu bola–chaqalarini ham ayamanglar!” dedi. ¹¹ “Har bir erkak va er ko’rgan har bir ayol o’ldirilsin.” ¹² Jangchilar Yobosh* aholisining orasidan to’rt yuzta er ko’rmagan, yosh bokira qizni topib, ularni Kan’on yurtidagi Shilo’ qarorgohiga olib keldilar.

¹³ Keyin butun jamoa Rimmon qoyasidagi Benyamin odamlariga xabar yuborib, tinchlik e’lon qildi. ¹⁴ Benyamin odamlari o’z uylariga qaytib borishdi. Isroil xalqi Giladdagi Yobosh aholisining omon qolgan qizlarini ularga turmushga berdi. Ammo qizlarning soni Benyamin odamlariga qaraganda kamroq edi.

¹⁵ Isroil xalqi Benyamin qabilasiga nihoyatda achinar edi, chunki Egamiz ularni deyarli yo’q qilib yuborgan edi. ¹⁶ Shunda jamoa oqsoqollari shunday dedilar:

— Obbo, endi qolgan Benyamin o’g’illariga qayerdan qiz topib beramiz? Ularning qabilasidan bironta qiz ham tirik qolmadi–ku! ¹⁷ Benyamin qabilasi Isroildan batamom yo’q bo’lib ketmasligi uchun omon qolganlari nasl qoldirishlari kerak. ¹⁸ Lekin shunisi ham borki, biz: “Benyamin qabilasiga qiz uzatgan la’nati bo’lgay!” deb qasam ichib qo’ydik, endi ularga qiz uzata olmaymiz.

¹⁹ Shunda odamlardan bittasi:

— Ha, aytgancha, Egamizga bag’ishlab Shilo’da har yili o’tkaziladigan bayram haqida nima deysizlar? — dedi. — Lavo’n va Baytil shaharlarining o’rtasida joylashgan bu shahar, Baytildan Shakamga ketadigan yo’lning shundoq yonginasida–ku.

²⁰ Oqsoqollar Benyamin qabilasidan bo’lgan bo’ydoq yigitlarga shunday uqtirdilar:

— Boringlar, uzumzorlarda yashirinib, ²¹ poylab turinglar. Shilo’ qizlari o’yinga chiqqanda, uzumzordan chiqib, har biringiz o’zlaringiz uchun qiz olib qochinglar.

²² Qizlarning otalari yoki aka–ukalari oldimizga shikoyat qilib keladigan bo’lishsa, biz ularga shunday deymiz: “Qizlaringizni olib qolishimizga ijozat beringlar. Tushuninglar axir, biz Giladdagi Yoboshga hujum qilganimizda Benyamin yigitlari uchun yetarlicha qiz olib kela olmadik. Garchi Benyamin yigitlari qizlaringizni olib qochgan bo’lsa–da, sizlar qasamni buzgan hisoblanmaysizlar.”

²³ Benyamin odamlari Shilo’ga borib, uzumzorlarda yashirinib oldilar. Qizlar raqsga tushganlarida ular o’zlari uchun bittadan qiz olib qochdilar. So’ng olib qochgan qizlari bilan uylariga qaytib ketdilar, shaharlarini tiklab, o’sha joyda yashadilar. ²⁴ Butun Isroil jamoasi ham uy–uylariga, qabilalari va oilalariga qaytib bordi.

²⁵ O’sha davrlarda Isroilda shoh yo’q edi. Har bir odam bilganini qilar edi.

IZOHLAR

1:1 *Yoshuaning o'limi* — Yoshua 24:29-30 ga qarang.

1:7 *...dasturxonimdan tushgan ushoqlarni terib yurishar edi* — bu harakat mag'lubiyat va xorlikning bir belgisi edi.

1:8 *...Quddusga hujum qilib, shaharni qo'lga kiritdi* — shahar mag'lub bo'lgan bo'lsa ham, hali Isroil xalqi tomonidan egallanmagan edi (shu bobning 21-oyatiga qarang). Shoh Dovud Quddusni bosib olgandan keyingina, Isroil xalqi bu shaharga egalik qildi (2 Shohlar 5:6-10 ga qarang).

1:10 *Xevron shahri* — Quddusdan qariyb 32 kilometr janubi-g'arbda joylashgan.

1:12 *Xolib* — Yahudo qabilasining oqsoqollaridan biri (Yoshua 14:6-14 va Sahroda 13:7, 31, 14:6, 10, 20-24 ga qarang). Shu bobning 12-15-oyatlarida yozilgan hikoya Yoshua 15:13-19 da qayd etilgan.

1:14 *...qiz O'tniyolga: "Keling, otamdan..."* — ibroniycha matndan. Qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalarda *...O'tniyol qizga: "Kel, otangdan...."*

1:16 *palma shahri Yerixo* — ibroniycha matnda *Palma shahri*. Yerixo shahrini shu nom bilan ham atashardi.

1:17 *Xo'rmax* — ibroniychadagi ma'nosi *vayrona*.

1:18 *G'azo, Ashqalon, Exron shaharlari* — Filistlarning beshta shahridan uchta (Yoshua 13:3 ga qarang).

1:19 *temir jang aravalari* — bu aravalarning ba'zi qismlari temirdan yasalgan edi, xolos.

1:20 *Muso aytganidek...* — Yoshua 15:13-14 ga qarang.

1:20 *Onoq avlodidan kelib chiqqan uchta urug'ni* — Onoq avlodi Isroil xalqidan avval Kan'onda yashagan, ular gavgasi ulkan, kuchli jangchilari bilan mashhur bo'lgan xalq (Sahroda 13:33-34, Qonunlar 1:28, 2:10-11, 20-21, 9:1-2 ga qarang).

1:21 *bugunga qadar* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

1:22 *Baytil shahri* — Quddusdan qariyb 19 kilometr shimolda joylashgan.

1:24 *yashirin kirish joyi* — qadimda devor bilan o'ralgan shaharlarda faqat shahar aholisi biladigan bir-ikkita kichkina kirish joylari bo'lgan. Shaharning asosiy darvozalari qulf bo'lsa ham, odamlar mana shu joylardan shaharga kira olardilar.

1:26 *Xet xalqining yurti* — Xet xalqining bir shohligi bo'lib, markazi hozirgi Turkiya hududida joylashgan edi. Bu shohlik bir vaqtlar janubdan hozirgi Suriyagacha cho'zilgan edi.

1:34 *Amor xalqlari* — bu o'rinda umumiy nom bo'lib, bu nom ostida o'sha vaqtlarda Kan'onda istiqomat qilgan Isroil xalqidan boshqa qolgan hamma xalqlar nazarda tutilgan.

1:36 *Chayonlar dovoni* — ibroniycha matnda *Akrabim dovoni*, ma'nosi *chayonlar dovoni*.

2:1 *Gilgal* — Yerixo shahridan sharqda joylashgan. Isroil xalqi Yoshua boshchiligida yurtga kirganlaridan keyin, birinchi marta mana shu joyda qarorgoh qurganlar (Yoshua 4:19-5:12 ga qarang).

2:3 ...sizlarga dushman bo'lib... — yoki ...ular sizlarga tuzoq bo'lib qoladi..., yoki ...ular sizlarning biqiningizdagi tikanday bo'ladi....

2:5 *Boxim* — ibroniychadagi ma'nosi *yig'laydiganlar*.

2:9 *Timnat-Serax* — ibroniycha matnda bu nomning boshqa varianti *Timnat-Xares*. Uning Timnat-Serax degan shakli Yoshua 24:30 dan olingan (yana Yoshua 19:50 ga qarang).

2:16 *hakamlar* — o'sha vaqtda Isroilning yo'lboshchilari hakamlar deb atalgan. Isroil xalqi dushmanlariga qarshi urush ochganda, hakamlar lashkarboshi sifatida xizmat qilardi. Shuningdek, hakamlar qozi vazifasini, ayrim hollarda diniy vazifalarni ham bajarar edilar.

3:3 *beshta Filist begi* — bu beklar Filistlarning G'azo, Ashdod, Ashqalon, Gat va Exron degan shaharlarida hukmronlik qilardilar (Yoshua 13:3 ga qarang).

3:3 *Levo-Xomat* — yoki *Xomat dovoni*.

3:7 *Ashera* — Kan'ondagi xalqlar sajda qilgan hosildorlik xudosi bo'lib, ayol qiyofasida tasavvur qilingan. Uning erkak jufti Baal edi. Asheraning tasvirlari baland ustun shaklida bo'lib, yog'ochdan yasalgan edi.

3:8 *Oram-Naxrayim* — ibroniychadagi ma'nosi *Ikki daryoning Orami* demakdir. Bu yer Furot daryosi bo'yida joylashgan bo'lib, hozirgi Suriya mamlakatining shimoliy qismini va hozirgi Turkiyaning janubi-sharqiy qismini qamrab olardi.

3:10 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

3:12 *Mo'ab yurti* — O'lik dengizning sharqiy qirg'og'ida joylashgan edi.

3:13 *palma shahri Yerixo* — ibroniycha matnda *Palma shahri*. Yerixo shahrini shu nom bilan ham atashardi.

3:16 *bir tirsak* — taxminan 45 santimetrga to'g'ri keladi.

3:19 *Gilgal* — bu joy Yerixo shahridan qariyb 2,5 kilometr masofada bo'lgan. Bu voqea yuz berganda shoh Eglon Yerixo shahridagi saroyida bo'lgan bo'lishi mumkin.

3:19 *haykallar* — yoki *butlar yoxud yodgorliklar* (shu bobning 26-oyatida ham bor).

3:22 ...*xanjar tig'i shohning qornini yorib butidan chiqdi* — yoki ...*u xonadan chiqib ketdi*.

3:31 *govron* — yo'g'on novdadan qilingan, uchi o'tkirlangan podachilar tayog'i. Podachilar govron bilan mollarni niqtab, yurishga undaydi.

4:3 *temir jang aravasi* — 1:19 izohiga qarang.

4:4 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

4:6 *Tovur tog'i* — Jalilada, Jalila ko'lining janubiy qirg'og'idan qariyb 19 kilometr g'arbda joylashgan.

5:4 *Seir* — Edom yurtining yana bir nomi.

5:10 *Eshiting...* — yoki *E'lon qiling...* yoxud *Shu haqda kuylang...*

5:11 *cho'ponlar* — yoki *qo'shiqchilar*.

5:14 *Omoleklarni yenggan Efrayim* — Efrayim qabilasi Omolek xalqini yengib, ularning qirli yurtini egallab olgan edi (12:15 ga qarang).

5:20 *Jang qildi yulduzlar samoda turib...* — samo kuchlari Isroil tarafida turib jang qilganligi she'riy uslubda ko'rsatilgan (4:7, 14-16 ga qarang).

6:1 *Midiyon xalqi* — Kan'ondan janubi-sharqdagi cho'l joylarda yashagan ko'chmanchi xalq.

6:5 *chigirtka* — ba'zan to'da-to'da bo'lib kelib, dalalardagi hosilga katta zarar yetkazadigan hasharot.

6:10 *Amor xalqlari* — 1:34 izohiga qarang.

6:11 *uzum siqish chuquri* — qadimgi paytlarda odamlar uzumni qoyatoshga o'yilgan chuqurga yoki tuproqdan qazilgan, tubiga va atrofiga zich qilib tosh terilgan chuqurga solib, sharbatini siqib olish uchun oyoqlari bilan ezardilar. Sharbat o'sha chuqurdan yana boshqa bir chuqurga oqib tushardi.

6:15 *to'ram* — yoki *Rabbim*. Bu o'rindagi ibroniycha so'z odatda Xudoga nisbatan ishlatiladi, lekin ba'zi bir holatlarda hurmat ko'rsatish maqsadida odamlarga nisbatan ham qo'llaniladi. Gido'n hali Egamiz bilan gaplashayotganini tushunmagan edi (shu bobning 22-23-oyatlariga qarang).

6:19 *bir tog'ora* — ibroniycha matnda *bir efa*, taxminan 22 kiloga to'g'ri keladi.

6:22 *Voy...yuzini ko'rdim* — Egamizni ko'rgani uchun Gido'n, endi o'laman, deb juda qo'rqib ketgan edi. Isroil xalqi, Xudoni ko'rgan odam o'ladi, deb ishonardi (13:22, Ibtido 32:30 va Chiqish 33:20 ga qarang).

6:24 *bugunga qadar* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

6:25 *Otangning yetti yashar ikkinchi buqasi* — yoki *Otangning buqasi bilan birga yana bir yetti yasharli buqa*.

6:25 *Ashera* — 3:7 izohiga qarang.

6:26 *o'sha buqa* — yoki *ikkinchi buqa* (shu bobning 28-oyatida ham bor).

7:1 *Mo're tepaligi* — Xaro'd bulog'idan qariyb 8 kilometr shimolda joylashgan.

7:3 *Gilad tog'i* — odatda "Gilad" deb Iordan daryosining sharqida joylashgan o'lkaga aytiladi, lekin bu oyatda Yizril vodiysi yaqinidagi, Iordan daryosining g'arbida joylashgan yerlar nazarda tutilgan. Ehtimol, bu o'rinda "Gilad" Gilbova tog'ining yana bir nomi sifatida ishlatilgan.

7:12 *chigirtka* — 6:5 izohiga qarang.

7:22 *...Bayt-Shittax...Ovil-Maxla shahri...* — bu shaharlar Iordan daryosining sharq tomonida joylashgan.

7:25 *Oriv va Zayov* — ibroniychada Oriv ismining ma'nosi — *quzg'un*, Zayov ismining ma'nosi — *bo'ri*. Midiyon xalqi, ovchilar kabi, Isroil xalqini quvib, ularni talon-taroj qilardi.

7:25 *uzum siqish chuquri* — 6:11 izohiga qarang.

8:4 *...narigi qirg'oqqa o'tib oldi* — ya'ni daryoning sharq tomoniga.

8:8 *Paniyol shahri* — ibroniycha matnda bu nomning boshqa varianti *Panuval*. Paniyol shahri Giladda — Iordan daryosining sharq tomonida joylashgan edi (shu bobning 9, 17-oyatlarida ham bor).

8:9 *minora* — qadimda shaharlar devor bilan o'ralgan bo'lib, ma'lum joylarida minoralar devorga tutashtirib qurilgan. Minoralardan mudofaa vositasi sifatida foydalanilgan.

8:24 *Midiyonlar ham, Ismoil avlodi singari...* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *Ismoil avlodidan bo'lganlari uchun....* Ismoil va Midiyon xalqlari Ibrohimning ikkita o'g'lidan kelib chiqqanlar (Ibtido 25:1-2, 12 ga qarang). Bu xalqlar yaqin qarindosh bo'lganlari uchun, ularning ikkalovini ham ba'zan Midiyon xalqi, ba'zan esa Ismoil xalqi deb atashardi (yana Ibtido 37:28 ga va o'sha oyatning birinchi izohiga qarang).

8:26 *bir puddan ortiq* — ibroniycha matnda *bir ming yetti yuz shaqal*, taxminan 19,5 kiloga to'g'ri keladi.

8:27 *haykal* — ibroniycha matnda *efod*, oliy ruhoniylarning sajda marosimlarida kiyadigan ustki kiyimi (Chiqish 28:6-30, Levilar 8:7 ga qarang). Biroq bu o'rinda oliy ruhoniylarning kiyimi emas, balki sajda qilish va fol ochishda ishlatiladigan buyum nazarda tutilgan. Bu buyum efod shaklida ishlangan oltin haykal bo'lishi mumkin.

8:29 *Gido'n* — ibroniycha matnda *Yerubbaal*, Gido'nning yana bir ismi (6:32, 7:1 ga qarang).

8:31 *cho'ri* — ibroniycha matnda bu so'zning ma'nosi quyidagicha: cho'ri bo'lgan ayollar qonuniy xotin bo'lmasalar-da, xo'jayinlari ular bilan jinsiy aloqada bo'lishgan. Qadimgi paytlarda bu ayollarning jiddiy qonuniy huquqlari bo'lib, xo'jayinlari ularning erlari sifatida bo'lgan.

8:33 *Baal-Berit* — ibroniychadagi ma'nosi *ahd Baali*.

9:1 *Gido'n* — ibroniycha matnning shu joyida va mana shu bobning qolgan qismida *Yerubbaal* deb ishlatilgan, Gido'nning yana bir ismi (6:32, 7:1 ga qarang).

9:4 *Baal-Berit* — 8:33 ga va o'sha oyatning izohiga qarang.

9:4 *yetmish bo'lak kumush* — taxminan 770 grammga to'g'ri keladi.

9:6 *Shakam* — Quddusdan qariyb 50 kilometr shimolda, Isroil tepaliklarida joylashgan shahar.

9:15 *Lubnondagi sadrlar* — Lubnon tog'larida o'sadigan bu sadr daraxtlari dunyoning o'sha hududidagi eng katta daraxt turlaridan edi.

9:31 *U bildirmay Abumalekning oldiga chopar jo'natib...* — yoki *U Armaxdagi Abumalekning oldiga chopar jo'natib....*

9:37 *folbinlarning daraxti* — ibroniycha matnda *Elon-Mo'nanim*, ma'nosi *folbinlarning eman daraxti*.

9:41 *Armax* — Shakamdan qariyb 8 kilometr masofada joylashgan shahar.

9:45 *...ustidan tuz sohib tashladi* — bu harakat Abumalekning bu shaharda endi hech narsa o'smaydi, hech kim yashamaydi, deb la'natlaganining ramzi bo'lishi mumkin (Qonunlar 29:23, Zabur 106:34, Yereimiyo 17:6 ga qarang).

9:46 *Baal-Berit* — ibroniycha matnda *El-Berit*. Ma'nosi *ahd xudosi*, Baal-Beritning yana bir nomi (8:33 ga va shu bobning 4-oyatiga qarang).

9:48 *Zalmon tog'i* — Shakam shahri yaqinida joylashgan Ebal tog'ining yoki Garizim tog'ining yana bir nomi.

10:2 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

10:4 *...o'ttizta eshakni minishar...o'ttizta shaharga egalik qilishardi* — bu ularning boyligi va baland lavozimga ega ekanliklarining belgilaridir.

10:4 *bugunga qadar* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

10:4 *Yovir shaharlari* — ibroniycha matnda *Xavot-Yovir*, ma'nosi *Yovir shaharlari*.

10:12 *Moyun* — ibroniycha matndan. Qadimiy yunoncha tarjimaning ba'zi qo'lyozmalarida *Midiyon*. Moyun Mavun xalqining yana bir nomi bo'lishi mumkin. Mavun xalqi Midiyon xalqi yashaydigan joyda yashardi. Ular Midiyon xalqidan kelib chiqqan bir guruh bo'lishi ham mumkin.

10:17 *Mispax* — 10-12-boblarda Mispax so'zi Giladdagi bir shaharga nisbatan ishlatilgan (11:29 ga qarang), Gilad o'lkasi Iordan daryosining sharqida, O'lik dengizning shimolida joylashgan. Keyinroq 20-21-boblarda Mispax deb boshqa shahar haqida aytilgan.

11:11 *Mispax* — 10:17 izohiga qarang.

11:16 *Qizil dengiz* — ibroniycha matnda *Yom-Suf*, ma'nosi *Qamish dengizi*. Bu oyatdagi mana shu nom hozirgi Aqaba qo'ltig'iga (ya'ni Qizil dengizning shimoli-sharqidagi qo'ltig'iga) ishora qiladi.

11:16 *Kadesh* — Kadesh-Barna nomi bilan ham ma'lum bo'lib, hozirgi Aqaba qo'ltig'ining shimoliy qirg'og'idan qariyb 145 kilometr shimoli-g'arbda joylashgan voha (Sahroda 20:1, 14-21 ga qarang).

11:24 *...xudoying Xamo'sh bergan narsalarga egalik qil!* — qadimda odamlarning tasavvuriga ko'ra har bir xalqning o'z xudosi bo'lib, bu xudolar o'sha xalqlarning hududlariga egalik qilishardi. Mo'ab xalqining xudosi Xamo'sh, Ommon xalqining xudosi Mo'lax hisoblanardi (3 Shohlar 11:7 ga qarang). Ommon xalqi Isroil xalqidan tortib olmoqchi bo'lgan bu yerlar oldin Mo'ab xalqiga, so'ng Amor xalqiga qarashli bo'lgan (Sahroda 21:26 ga qarang). Shu bois, bu oyatda Ommon shohiga "xudoying Xamo'sh bergan narsalarga egalik qil" deb aytilgan.

11:25 *Nima, sening...Boloqdan ortiq joying bormidi?! — Boloq* Mo'abning oldingi shohi edi. U Balom degan odamni, Isroil xalqini la'natlagin, deb yollagan edi, ammo o'sha odam gapirganda uning og'zidan faqat duo chiqdi, chunki u orqali Xudo gapirgan edi (Sahroda 22:1-24:25 ga qarang).

12:7 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

12:8 *Baytlahm* — bu o'rinda Quddusdan janubda joylashgan shahar emas, Zabulun qabilasining hududida joylashgan kichkina bir shaharcha haqida gap ketayotgan bo'lishi mumkin.

12:14 *...yetmishta eshakni minib yurishardi* — bu badavlat oila ekanini bildirar edi.

13:2 *Dan qabilasi* — bu paytda Dan qabilasi Filistlar yashaydigan dengiz sohili bo'yidagi tekisliklar yonida, Isroil yurtining janubi-g'arbida o'rnashgan edi. Keyinroq Dan qabilasi shimolga ko'chdi (18-bobga qarang).

13:5 ...*Xudoga nazr qilingay...* — ibroniycha matnda alohida bir soʻz ishlatilgan boʻlib, bu soʻz Xudoga xizmat qilish uchun maxsus vaʼda bergan odamni bildiradi. Baʼzi insonlar maxsus vaʼda berib, oʻzlarini birmuncha vaqt Xudoning xizmatiga bagʻishlar edilar. Baʼzi birovlar esa tugʻilgan paytlaridanoq shu vaʼda orqali Xudoga bagʻishlanganlar. Tavrot qonuniga koʻra, oʻzini Xudoga butunlay bagʻishlab, nazr qilgan odam sharob yoki may ichmasligi, sochini qirqmasligi, murdaga tegmasligi kerak edi (Sahroda 6:1-8, 21 ga qarang). Ibroniycha matnda shu maʼnodagi soʻz mazkur bobning 7-oyatida ham bor.

13:22 *Biz oʻlamiz, chunki biz Xudoni koʻrdik!* — 6:22 izohiga qarang.

13:25 *Zorox bilan Eshtoyoʻl shaharlari* — Isroilning janubi-gʻarbida, Filistlar yashaydigan dengiz sohili boʻyidagi tekisliklarda joylashgan.

13:25 *Dan qabilasining qarorgohi* — ibroniycha matnda *Maxonex-Dan*, maʼnosi *Dan qarorgohi*.

14:9 ...*asalni sherning murdasidan olganini aytmedi* — Shimshoʻn Xudoga bagʻishlangan boʻlgani uchun u oʻlik hayvonning jasadiga tegishi mumkin emas edi (13:5 ga va oʻsha oyatning izohiga qarang). Tavrot qonuniga koʻra, jasad va jasadga tekkan mana shu asal ham harom hisoblanardi, shuning uchun ularga tekkan odam harom boʻlib qolardi (Levilar 11:27-40 ga qarang).

14:15 *yettinchi* — ibroniycha matndan. Qadimiy yunoncha va suryoniycha tarjimalarda *toʻrtinchi*.

14:19 *Ashqalon shahri* — Filistlarning beshta shahridan bittasi (1:18-19 ga qarang).

15:6 *otasining xonadoni* — koʻplab ibroniy qoʻlyozmalaridan, qadimiy yunoncha va suryoniycha tarjimalardan (yana 14:15 ga qarang). Ibroniycha matnda *otasi*.

15:8 *Etom qoyasi* — bu qoya Yahudo qabilasining hududida, Baytlahm shahridan bir necha kilometr janubi-gʻarbda joylashgan.

15:9 *Lexi* — ibroniychadagi maʼnosi *jagʻ suyagi*.

15:16 *uyum-uyum* — ibroniychada *uyum* va *eshak* soʻzlari oʻzaro ohangdosh.

15:17 *Ramat-Lexi* — ibroniychadagi maʼnosi *jagʻ suyagi tepaligi*.

15:19 *En-Xaqqor* — ibroniychadagi maʼnosi *faryod qilganning bulogʻi*.

15:19 *bugunga qadar* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

15:20 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

16:2 ...*shahar darvozasida...* — bu ibora ham shahar darvozasiga, ham darvozaning yonida shahar devorlari orasiga qurilgan xonalarga nisbatan ishlatilgan. Bu xonalardan qoʻriqchilar va boshqa nazoratchilar xizmat paytida foydalanganlar.

16:3 *Xevron* — Gʻazodan qariyb 65 kilometr sharqda joylashgan shahar.

16:5 *Filist beklari* — 3:3 ning birinchi izohiga qarang.

16:5 *1100 boʻlakdan kumush* — taxminan 13 kiloga toʻgʻri keladi.

16:7 *yangi, qurib ulgurmagan kamon ipi* — kamon ipi koʻpincha hayvon ichagidan eshilib qilingan. Bu iplar ichaklar hali hoʻl ligida qilingan, ular qurigandan keyin juda ham pishiq boʻlib qolgan.

16:13-14 ...*moki yordamida yaxshilab mahkamlab qoʻysang...*¹⁴...*uning yetti tutam*

sochini dastgohdagi matoga qo'shib to'qidi-da... — qadimiy yunoncha tarjimadan. Bu so'zlar kotibning xatosi tufayli ibroniycha matnda tushib qolgan.

16:17 *...onamning qornidayoq Xudoga nazr qilinganman* — 13:2-5 oyatlarga va 13:5 izohiga qarang.

16:31 *Zorox bilan Eshtoyo'l shaharlari* — 13:25 ning birinchi izohiga qarang.

16:31 *hakam* — 2:16 izohiga qarang.

17:2 *1100 bo'lak kumush* — taxminan 13 kiloga to'g'ri keladi.

17:4 *kumush bo'laklarining 200 tasi* — taxminan 2,3 kiloga to'g'ri keladi.

17:4 *...but yasab, uni kumush bilan qopladi* — ibroniycha matndan so'zma-so'z tarjimasi *...kumushdan o'yma but va quyma but yasadi*. Ibroniycha matnda keyinroq faqat bitta but haqida so'z yuritilgan. Shuning uchun bittagina but yasalganining ehtimoli ko'proq. Bu but o'yib yasalgandan so'ng kumush bilan qoplangan edi.

17:5 *ruhoniylar kiyadigan maxsus libos* — ibroniycha matnda *efod*. Hoynahoy bu oyatda *efod* so'zi sajdagohda xizmat qiladigan ruhoniy kiyadigan kiyimga ishora qiladi. Musoning akasi oliy ruhoniy Horun kiygan efodga o'xshatib tikilgan bo'lishi mumkin (Chiqish 28:6-30, Levilar 8:7 ga qarang). Yoki odamlar sajda qilgan yoki fol ochish uchun ishlatgan narsa haqida aytilgan bo'lishi ham mumkin (yana 8:27 ga va o'sha oyatning izohiga qarang).

17:5 *xonaki sanamlar* — ibroniycha matnda *terafim*. Odamlar bu sanamlardan fol ochishda foydalangan bo'lsalar kerak.

17:7 *Baytlahm shahri* — Quddusdan qariyb 8 kilometr janubda joylashgan.

17:7 *levi* — Xudo tomonidan Muqaddas chodirda xizmat qilish uchun tanlangan, Levi qabilasiga mansub odam (Sahroda 3:5-10 ga qarang).

17:10 *o'n bo'lakdan kumush* — taxminan 110 grammga to'g'ri keladi.

18:2 *Zorox va Eshtoyo'l shaharlari* — 13:25 ning birinchi izohiga qarang.

18:3 *levi* — 17:7 ning ikkinchi izohiga qarang.

18:7 *...Layish shahri...Sidon...* — Layish shahri Isroilning eng shimoliy qismida joylashgan shahar edi. Sidon esa Finikiyaga qarashli shahar bo'lib, Isroildan shimolda, O'rta yer dengizi bo'yida joylashgan edi.

18:12 *bugunga qadar* — shu kitob yozilgan vaqtga ishora.

18:12 *Dan qarorgohi* — 13:25 ning ikkinchi izohiga qarang.

18:14 *ruhoniylar libosi* — ibroniycha matnda *efod* (shu bobning 17, 18, 20-oyatlarida ham bor). 17:5 ga va o'sha oyatning birinchi izohiga qarang.

18:14 *xonaki sanamlar* — ibroniycha matnda *terafim* (shu bobning 17, 18, 20-oyatlarida ham bor). Odamlar bu sanamlardan fol ochishda foydalangan bo'lsalar kerak.

18:29 *Yoqub* — ibroniycha matnda *Isroil*, Yoqubning yana bir ismi (Ibtido 32:27-28 ga qarang).

18:30 *Muso* — ibroniycha matnda bu so'z *Manashe* deya o'qilsin deb, maxsus belgilangan. Qadimgi ibroniy kotiblari Musoning nomiga dog' tushirmaslik niyatida shunday qilgan bo'lishlari mumkin, chunki bu o'rinda aniq Musoning avlodidan bo'lgan

Yo'natanning butparastligi haqida gap ketyapti.

18:30 *Isroil xalqi surgun bo'lguniga qadar...* — miloddan oldingi 722 yilda Isroil, ya'ni shimoliy shohlik Ossuriyaga surgun qilingan.

18:31 *Shilo' shahri* — Quddusdan qariyb 32 kilometr shimolda joylashgan bo'lib, Isroil xalqi sajda qiladigan asosiy joy bo'lib qolgan edi. Xudoga sajda qilish uchun boriladigan asosiy joy Shilo'dagi Muqaddas chodir edi. Bu paytda hali Quddusdagi Ma'bad qurilmagan edi.

19:1 *cho'ri* — ibroniycha matnda bu so'zning ma'nosi quyidagicha: cho'ri bo'lgan ayollar qonuniy xotin bo'lmasalar-da, xo'jayinlari ular bilan jinsiy aloqada bo'lishgan. Qadimgi paytlarda bu ayollarning jiddiy qonuniy huquqlari bo'lib, xo'jayinlari ularning erlari sifatida bo'lgan. Bu ibroniycha so'z bu matnning qolgan qismida (19:1-20:6) *xotin* deb tarjima qilingan.

19:13 *...Givo...Rama...* — Quddusdan Givogacha bo'lgan masofa taxminan 5 kilometr, u yerdan Ramagacha bo'lgan masofa ham taxminan 5 kilometr edi.

19:21 *...oyoqlarini yuvib...* — odamlar u davrda usti ochiq oyoq kiyim kiyib yurishgan. Uzoq yo'l yurib yoki dalada ishlab kelganlaridan keyin oyoqlarini yuvishgan. Bu odat tusiga kirgan edi.

19:28 *Lekin javob bo'lmadi* — ibroniycha matndan. Qadimiy yunoncha tarjimada *Lekin javob bo'lmadi, u o'lik edi*.

20:1 *Mispax* — Quddusdan qariyb 8 kilometr shimolda joylashgan shahar. 20-21-boblarda tilga olingan bu Mispax shahri 10-12-boblardagi Mispax shahridan boshqa.

20:4 *xotinim* — 19:1 izohiga qarang.

20:9 *...Xudodan so'rab, qur'a tashlaymiz* — qur'a tashlashda yog'och bo'laklari yoki toshlar ishlatilgan bo'lib, shu orqali Xudoning xohish-irodasi aniqlangan. Ba'zan odamlar qur'a tashlab, Xudodan biror ishni qanday yoki qachon qilish kerakligini so'rashgan.

20:10 *Givo* — ibroniycha matnda bu nomning boshqa varianti *Gebo*.

20:18 *...Baytil shahridagi sajdagohga...* — yoki *...Xudoning uyiga...*, chunki ibroniycha matndagi *baytil* so'zining ma'nosi *Xudoning uyi* demakdir. Bu ibroniycha so'z odatda Quddusdan qariyb 19 kilometr shimolda joylashgan Baytil shahriga nisbatan ishlatiladi, lekin bu o'rinda Shilo'dagi sajdagoh nazarda tutilgan bo'lishi mumkin (18:31 ga va o'sha oyatning izohiga qarang).

20:26 *Baytil* — shu bobning 18-oyati izohiga qarang.

20:33 *...Gebo tekisligidagi...* — ibroniycha matndan. Qadimiy yunoncha va lotincha tarjimalarda *Givodan g'arbdagi*. Gebo shahri Benyamin qabilasiga qarashli hududda, ya'ni Givodan qariyb 4 kilometr shimoli-sharqda joylashgan.

21:1 *Mispax* — 20:1 izohiga qarang.

21:2 *...Baytilga...* — yoki *...Xudoning uyiga...*, chunki ibroniycha matndagi *baytil* so'zining ma'nosi *Xudoning uyi* demakdir. Bu ibroniycha so'z odatda Quddusdan qariyb 19 kilometr shimolda joylashgan Baytil shahriga nisbatan ishlatiladi, lekin bu o'rinda Shilo'dagi sajdagoh nazarda tutilgan bo'lishi mumkin (18:31 ga va o'sha oyatning

izohiga qarang).

21:12 *Yobosh* — Giladdagi shahar. Gilad — Iordan daryosining sharq tomonidagi o'lka.